

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie

**Analýza učebnic občanské výchovy a základů společenských věd z
hlediska psychologie**

Diplomová práce

Autor: Bc. Lucie Aubrechtová
Studijní program: N7504, Učitelství pro střední školy
Studijní obor: Učitelství pro střední školy - český jazyk a literatura
Učitelství pro střední školy - základy společenských věd
Vedoucí práce: Mgr. Anežka Volková

Zadání diplomové práce

Autor: Lucie Aubrechtová

Studium: P14P0393

Studijní program: N7504 Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Učitelství pro střední školy - český jazyk a literatura, Učitelství pro střední školy - základy společenských věd

Název diplomové práce: **Analýza učebnic občanské výchovy a základů společenských věd z hlediska psychologie**

Název diplomové práce AJ: The analysis of civics and basics of social sciences textbooks from psychological perspective

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Hlavní náplní této diplomové práce je obsahová analýza učebnic občanské výchovy a základů společenských věd zpracovávající tematický celek psychologie. Východiskem jsou učebnice občanské výchovy pro základní školy a odpovídající ročníky víceletých gymnázií, též učebnice základů společenských věd pro gymnázia a střední odborné školy. Pozornost je věnována tomu, jaká témata z oblasti psychologie jsou volena, jak jsou následně zpracována a v jaké formě jsou předkládána žákům/studentům. Cílem je sledovat obsah učebnic, vybrané náměty a hloubku poskytovaných informací, ale i celkovou kompozici a sdělnost obsahu, tj. srozumitelnost jazyka pro uživatele učebnic. Součástí jsou i postoje a názory konkrétních uživatelů- žáků/studentů a učitelů na obsah a formu učebnic. Závěrečná část je složena ze zhodnocení kvality a funkčnosti používaných učebnic a především doporučení pro další tvorbu učebnic, případně návrhy na zlepšení

KNECHT, Petr a Tomáš JANÍK. Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu. Brno: Paido, 2008, 196 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi, sv. 11. ISBN 978-807-3151-744. LEPIL, Oldřich. Teorie a praxe tvorby výukových materiálů: zvyšování kvality vzdělávání učitelů přírodovědných předmětů. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010, 97 s. ISBN 978-80-244-2489-7. LEPIL, Oldřich. Učebnice pod lupou: zvyšování kvality vzdělávání učitelů přírodovědných předmětů. 1. vyd. Editor Josef Maňák, Dušan Klapko. Brno: Paido - edice pedagogické literatury, 2006, 123 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi, sv. 4. ISBN 80-731-5124-3. Obsahová analýza učebnic pro základní školy: Závěrečná zpráva. Člověk v tísni, společnost při ČT, o.p.s.: projekt Varianty. 2002. PAVLOVKIN, Michal a Zdenka MACKOVÁ. Žiak a učebnica: psychologické východiská tvorby učebnic pre mladších žiakov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. ISBN 80-080-0109-7. PRŮCHA, Jan. Učebnice: teorie a analýzy edukačního média : příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky. Brno: Paido, 1998, 148 s. ISBN 80-859-3149-4. + konkrétní učebnice občanské výchovy a základů společenských věd

Garantující pracoviště: Katedra pedagogiky a psychologie,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Anežka Volková

Oponent: Mgr. Kateřina Juklová, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 11.2.2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala (pod vedením vedoucí diplomové práce) samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

.....

Lucie Aubrechtová

Poděkování

Na tomto místě bych velmi ráda poděkovala vedoucí práce Mgr. Anežce Volkové za maximální vstřícnost, cenné a podnětné rady a připomínky, lidský přístup a čas, který do této práce investovala. Dále děkuji všem respondentům, kteří svou ochotou přispěli ke vzniku praktické části práce.

Anotace

AUBRECHTOVÁ, Lucie. *Analýza učebnic občanské výchovy a základů společenských věd z hlediska psychologie*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2016. Diplomová práce

Hlavní náplní této diplomové práce je obsahová analýza učebnic občanské výchovy a základů společenských věd zpracovávající tematický celek psychologie. Východiskem jsou učebnice občanské výchovy pro základní školy a odpovídající ročníky víceletých gymnázií, též učebnice základů společenských věd pro gymnázia a střední odborné školy. Pozornost je věnována tomu, jaká témata z oblasti psychologie jsou volena, jak jsou následně zpracována a v jaké formě jsou předkládána žákům/studentům. Cílem je sledovat obsah učebnic, vybrané náměty a hloubku poskytovaných informací, ale i celkovou kompozici a sdělnost obsahu, tj. srozumitelnost jazyka pro uživatele učebnic. Součástí jsou i postoje a názory konkrétních uživatelů- žáků/studentů a učitelů na obsah a formu učebnic. Závěrečná část je složena ze zhodnocení kvality a funkčnosti používaných učebnic a především doporučení pro další tvorbu učebnic, případně návrhy na zlepšení.

Klíčová slova: učebnice, společenské vědy, občanská výchova, hodnocení, analýza

Annotation

AUBRECHTOVÁ, Lucie. *The analysis of civics and basics of social sciences textbooks in psychological topics*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2016. Diploma Dissertation.

The main aim of the following diploma thesis is content analysis of civics and basics of social sciences textbooks which deal with psychological topics. The civics textbooks for primary school and corresponding classes in „eighth form“ or sixth form“ at grammar school and basics of social sciences textbook for all types of grammar school are used as a starting point of this thesis. The attention is devoted to the topics- what kind of psychological topics are chosen, how the topics are write up and what is the way, how the topics are introduced to pupils/students. The goals are to observe the content of textbooks, theme, depth of information, moreover the general composition and communicativeness, intelligibility of the language for the users of the textbooks. The opinion and personal view of concrete users- it means pupils/students and teachers are included. The final part of this thesis is composed of reviews of quality and functionality used textbooks and mainly recommendations for the future creation and suggestions, how to improve it.

Keywords: textbooks, basics of social sciences, civics, review, analysis

Obsah

I. ÚVOD	9
II. TEORETICKÁ ČÁST	10
1. Vymezení pojmu učebnice.....	10
2. Funkce učebnice	10
3. Struktura učebnice	12
4. Problémy při tvorbě učebnic.....	14
5. Rámcový vzdělávací program	15
6. Přehled dosavadních výzkumů hodnocení učebnic	19
7. Proces vzniku učebnic	24
8. Přehled současných učebnic	26
8.1. Přehled současných učebnic základů společenských věd	26
8.2. Přehled současných učebnic občanské výchovy/výchovy k občanství.....	29
9. Shrnutí.....	30
III. PRAKTICKÁ ČÁST	31
1. Cíle práce	31
III. a) ČÁST PRVNÍ.....	32
1. Výzkumný soubor.....	32
1.1 Popis výzkumného souboru	32
1.2. Výběr výzkumného vzorku	32
1.3. Etika výzkumu.....	33
2. Použité metody	33
3. Způsob zpracování dat	34
4. Výsledky	38
4.1. Kritéria volby učebnic pro výuku	39
4.2. Přehlednost.....	40
4. 3. Obtížnost a rozsah učiva	40
4.4. Odborná správnost.....	41
4.5. Zajímavost, přesah do praktického života.....	42
4.6. Obrazový materiál	43
4.7. Shoda s kurikulárními dokumenty	43
4.8. Diferenciace učiva.....	44

4.9. Propojenost s dalšími obory	45
4.10. Vedení ke kritickému myšlení a aktivizace žáků/studentů	45
4.11. Spokojenost žáků/studentů s učebnicí	48
4.12. Celková spokojenost/ nespokojenost s učebnicí	48
4.13. Spokojenost/ nespokojenost s nabídkou učebnic na českém trhu	49
4.14. Shrnutí	50
III. b) ČÁST DRUHÁ	52
1. Použité metody	52
2. Základní údaje o učebnici: Člověk jako osobnost	52
3. Výsledky	53
3.1. Přehlednost	53
3.2. Obtížnost a rozsah učiva	54
3.3. Odborná správnost	55
3.4. Zajímavost, přesah do praktického života	55
3.5. Obrazový materiál	56
3.6. Shoda s kurikulárními dokumenty	57
3.7. Diferenciace učiva	58
3.8. Propojenost s dalšími obory	59
3.9. Vedení ke kritickému myšlení a aktivizace studentů	60
3.10. Shrnutí	61
IV. DISKUSE	62
1. Interpretace dosažených výsledků	62
2. Aplikace výsledků a limity práce	66
V. ZÁVĚR	68
VI. POUŽITÁ LITERATURA A ZDROJE	69
VII. PŘÍLOHY	74

I. ÚVOD

Cílem této práce je zmapování současného stavu zvolené oblasti českého školství, konkrétně problematiky učebnic občanské výchovy a základů společenských věd při zpracování disciplíny psychologie nebo psychologických témat. Hlavní pozornost bude věnována jejich analýze a hodnocení z několika různých hledisek. Toto téma bylo zvoleno především pro svou praktickou využitelnost nejen pro absolventy pedagogických fakult a začínající učitele. Studenti pedagogických fakult jsou v rámci svých prvních pedagogických praxí ve školách konfrontováni s názory zkušenějších učitelů, kteří poměrně často poukazují na svou nespokojenost s různými skutečnostmi. Jednou z nich může být nespokojenost s nabídkou učebnic na českém trhu, což je faktor, který není samotným učitelem příliš ovlivnitelný. Učitel nemá možnost situaci změnit ani se k ní vyjádřit či poskytnout své připomínky, a přitom je to právě učitel, kdo s učebnicí přichází do styku téměř denně. Tato práce si proto klade za cíl zmíněnou oblast sledovat, zmapovat hodnocení učitelů pro konkrétní učebnice, nastínit tak klady a zápory učebnic těchto předmětů obecně a poskytnout případné návrhy pro zlepšení z jejich strany směrem k autorům a tvůrcům. V první části práce budou představena teoretická východiska pro tuto oblast, která jsou tvořena především obecným vymezením učebnice a její funkce při vzdělávání, procesem tvorby učebních materiálů a též dostupnými výzkumy, jež se zabývají hodnocením učebnic či jejich bližším zkoumáním. Součástí práce je i přehled současných dostupných a používaných učebnic pro základní a střední školy, které zpracovávají tematiku psychologie. Následující praktická část je rozdělena do dvou oddílů, první oddíl se věnuje analýze používaných učebnic prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů s učiteli z praxe. Druhý oddíl poté reaguje na získané výsledky a konkrétní výtky učitelů a poskytuje analýzu takové učebnice, která by mohla být pro učitele možnou alternativou.

II. TEORETICKÁ ČÁST

1. Vymezení pojmu učebnice

Učebnice jsou bezpochyby podstatným prvkem ve vyučovacím procesu a patří mezi nejstarší materiální prostředky sloužící k edukaci. V odborné literatuře se objevuje nespočetné množství definic tohoto druhu didaktického textu. Například *Pedagogický slovník* (Průcha, Walterová, Mareš, 2008) definuje učebnici jako druh knižní publikace uzpůsobené k didaktické komunikaci svým obsahem a strukturou. Učebnice je zpravidla přizpůsobena specifickým potřebám žáků podle typu školy, vyučovacího předmětu a ročníku. *Pedagogická encyklopedie* (Průcha, 2009) vymezuje z hlediska subjektů, které s učebnicí pracují, dvě základní funkce. Jedná se o funkci pro učící se subjekty- zdroj pro osvojování poznatků, dovedností, hodnot, norem a postojů pro žáky a studenty. Druhá je funkce pro vzdělávací subjekty, jako jsou učitelé nebo lektori, kteří na základě učebnic plánují obsah výuky, očekávané výstupy, hodnocení atp. Skalková (2007) navíc poukazuje na důležitost didaktické transformace kulturních obsahů do školního vzdělávání, což je jeden z podstatných aspektů.

Při vědeckých výzkumech, které se zaměřují na analýzu učebnic, je pozornost věnována především struktuře didaktického textu, jeho obsahu, obtížnosti, didaktické vybavenosti atp. I přesto, že vznikají výzkumy, které se tímto zabývají a snaží se zmapovat současnou situaci, poukázat na případné nedostatky při tvorbě učebnic (Průcha, 1998, 2006), v České republice se produkce řídí především potřebami trhu a tržním hospodářstvím. Ministerstvo školství je při udělování tzv. schvalovací doložky poměrně benevolentní (Pedagogický slovník, 2008).

2. Funkce učebnice

Odborná literatura nabízí též mnoho vymezení a výčtů, které shrnují funkce, jež by měla vhodně sestavená učebnice plnit. Ve většině případů se jedná o funkce podobné nebo dokonce totožné, pouze jinak pojmenované.

Pro účely této práce byla zvolena klasifikace D. D. Zujeva (1986), která se jeví jako nejvíce srozumitelná a přehledná.

- informační- učebnice je společně s výkladem učitele jedním ze základních zdrojů informací pro žáka.
- systematizační- díky užívání učebnic ve školách dochází k systematizaci učiva, tzn., že učivo je rozděleno nejen do vyučovacích předmětů a jednotlivých ročníků, ale navíc je rozčleněno do významových celků, které napomáhají postupnému a logickému osvojování učiva
- transformační- veškeré informace obsažené v učebnici při tvorbě podléhají tzv. didaktické transformaci- poznatky z konkrétních vědních oblastí jsou jistým způsobem upraveny pro potřeby žáka (obsahově i formálně odpovídají předchozím znalostem, schopnostem žáka)
- fixační a kontrolní- fixační funkce zahrnuje předpoklad, že textová opora v podobě učebnice pomáhá žákovi si učivo lépe osvojit, zapamatovat a poté vybavit. Kontrolní funkce spočívá v tom, že žák má možnost pracovat s podpůrným materiálem při přípravě na hodnocení osvojeného učiva v rámci vyučovacího procesu. Učebnice též slouží učiteli jako případná osnova probraného učiva a může být základem pro jeho další práci- hodnocení žáků, sebehodnocení, naplnění obsahu vyučování atp.
- sebevzdělávací- žák má díky učebnici možnost vzdělávat se individuálně, čímž rozvíjí jednu z klíčových kompetencí, a to kompetenci k učení. Žák může učebnici využít pro získávání poznatků nad rámec vyučovaného (dodatečné informace, odkazy na další literaturu a jiné zdroje atp.) nebo pro opakování již probraného učiva, v případě nejasností nebo nedostatečného pochopení atd.
- integrační- učebnice má za cíl pomoci žákovi sjednotit a ucelit učivo, které získává z vícera různých zdrojů. Do učiva se tak dostává řád, logická struktura a jednotnost podávaných poznatků.
- koordinační- ve vyučovacím procesu samozřejmě není učebnice jediným využívaným didaktickým prostředkem. Je však označována jako stabilní a tedy základní východisko právě pro další didaktické prostředky. Na základě učebnice jsou voleny další postupy, prostředky a techniky užití ve vyučovacím procesu.

- výchovná- obecným záměrem všech učebnic je nejen vzdělávat, ale i vychovávat, tj. soustavně a cíleně působit na žáka s cílem připravit jej pro budoucí osobní i společenský život.

Další autoři, kteří definovali funkce učebnice, jmenují např. funkci racionalizační, motivační, metodologickou, diagnostickou, interakční, funkci zprostředkování informací (Valenta, 1997).

3. Struktura učebnice

Učebnice mívají téměř vždy jednotnou strukturu, která je při jejich tvorbě dodržována. Pro potřeby analýzy je možné strukturu učebnic vnitřně rozčlenit na větší podskupiny- obecně lze říci, že je možné sledovat obsahovou nebo formální část. Toto členění je v odborné literatuře pojednávající o učebnicích dodržováno, může být ale pojmenováno jinak, např. M. Valenta (1997) učebnici vnitřně dělí na textovou a mimotextovou složku, K. Mladý (1988) rozlišuje slovesnou a grafickou formu, Průcha (2006) hovoří o složce verbální a neverbální atd. V této práci bude užíváno dělení na formální a obsahovou složku.

Obsahová stránka úzce souvisí s překládaným textem, tj. nově prezentované informace a poznatky, které by si měl žák osvojit. Do této skupiny patří faktory jako například a) didaktická transformace učiva- zohlednění individuálních potřeb žáků, zohlednění různých studijních stylů, b) náročnost předkládaného učiva, c) kvalita informací- relevantnost, postupnost podávaných informací a logická posloupnost, d) kvantita informací- detailnost, komplexnost (Pavlovkin, Macková, 1989, s. 39-43). Součástí textového aparátu je i doplňující text, který může obsahovat učivo nad rámec probíraného nebo dokumenty podporující pochopení učiva, např. další materiály, úryvky z vědecké literatury, čítankové texty atp. Podobnou funkci mají i texty vysvětlující povahy, jako jsou poznámky, vysvětlivky, slovníčky pojmů, komentáře. (Valenta, 1997).

Formální stránka obsahuje faktory, které mají spojitost se způsobem předkládaného učiva- tzn. jak je učivo prezentováno, překládáno žákovi.

Do této skupiny mohou patřit složky jako například a) přehlednost textu- dodržování jednotného schématu v celé učebnici, uspořádání textu, tj. členění na např. základní pojmy, klíčová slova, fakta, závěry atd., b) srozumitelnost textu- vhodně zvolené jazykové prostředky pro cílovou skupinu žáků atd.

Valenta (1997) upozorňuje na další podstatné aspekty celkového zpracování učebnice, do kterého lze zařadit ilustrační materiály (tabulky, grafy, schémata, ilustrace, obrázky, fotografie), dále též prvky, jež pomáhají při orientaci (legendy k označení základního textu, úkolů pro žáky, odkazů k dalším zdrojům atp.). Důležité je též sledovat, kolik prostoru učebnice věnuje samostatné práci žáka, jeho domácí přípravě, na kolik má prostor se vzdělávat individuálně. V neposlední řadě samozřejmě hraje roli grafické a estetické zpracování učebnice jako celku- typ a barva písma, počet a poměr použitých barev a typů písma, barva a kvalita papíru, formát učebnice, praktičnost atp.

Soubor podstatných faktorů kvalitní učebnice sestavila velmi přehledně i Sikorová (2007), která navrhuje i bodové hodnocení jednotlivých dílčích faktorů, a to proto, aby mohly být učebnice efektivně a objektivně hodnoceny a mohlo se pracovat na vylepšení případných nedostatků při tvorbě učebních materiálů. Sledovaná kritéria a zkoumané faktory jsou následující: přehlednost, přiměřená obtížnost a rozsah učiva, odborná správnost, motivační charakteristiky (zajímavost, přesah do praktického života, grafika), řízení učení (podnícení kritického myšlení žáků, vedení k samostatné nebo skupinové práci), obrazový materiál, shoda s kurikulárními dokumenty, cena a dostupnost učebnice, ergonomické a typografické vlastnosti, doplňkové texty a materiály, diferenciací učiva a úloh (učivo pro nadané žáky, rozlišení obtížnosti), hodnoty a postoje (odkazy na mravní normy, předsudky a stereotypy), zpracování učiva (prezentace poznatků z více úhlů pohledu, vztah k jiným oborům, souvislosti, přesah). Sikorová zde přináší zcela nový aspekt, který je bezpochyby při tvorbě učebnic podstatný, ale výše zmínění autoři jej opomíjejí, a to shoda učiva v učebnicích s kurikulárními dokumenty. Tento faktor bude proto tvořit nemalou část při vlastní analýze konkrétních učebnic v praktické části této práce.

4. Problémy při tvorbě učebnic

Z provedených výzkumů, které si dávaly za cíl zmonitorovat kvalitu učebnic (Průcha, 1998, 2006, Greger, 2006, Macák, 1983 atp.), vyšlo najevo, že při tvorbě učebnic dochází často k opomenutí některých podstatných faktorů. Na základě toho bylo vytyčeno několik problematických oblastí, které je třeba vzít v potaz při cestě k optimalizaci učebnic. V první řadě je nutné sledovat provázanost mezi učebnicemi a vzdělávacími programy různých úrovní (RVP, ŠVP), respektovat zde formulované požadavky, zohlednit klíčové kompetence žáků atp. Dalším bodem je nutnost přizpůsobit učebnice mnohdy různorodé populaci žáků (jedná se o odlišné kognitivní dispozice, motivaci ke vzdělávání atd.), (Pedagogická encyklopedie, 2009).

Jako nejprůkaznější se jeví zkoumání učebnic z pohledu jejich uživatelů (žáků a učitelů). Macák (1983) ve svém výzkumu prezentuje názory učitelů na to, jak zlepšit kvalitu učebnic tak, aby co nejvíce vyhovovaly edukačnímu procesu. Objevuje se především apel na zařazení většího počtu otázek a úkolů, jež by byly blízké praktickému životu a pomohly by tak motivovat žáky. Obecně je usilováno o to, aby bylo zařazováno více otázek, cvičení, případně i testů pro potřeby učitele i sebehodnocení žáků. Výtky jsou též k proporčně malému množství názorného materiálu, nedostatečné zajímavosti a přitažlivosti učiva. V neposlední řadě je navrhováno grafické nebo jiné odlišení základního (povinného) a rozšiřujícího (nepovinného) učiva (Macák, 1983 in Čábalová, 2011).

Za opakující se nedostatek je označována přílišná kvantita prezentovaných informací (mnoho faktů, termínů, pojmů) a nepřizpůsobená kvalita (náročnost výkladu, složité vyjadřování, předčasná teoretizace atd.)- tzn. že nedochází k zohledňování didaktických potřeb a žáci mohou být přetěžováni, zahlceni informacemi (Čábalová, 2011). Snahou je tedy usilovat o snížení množství učiva a naopak zvýšení srozumitelnosti textu (tj. snížení počtu odborných termínů a pojmů). Jako podstatné se v současné době jeví i to, zda je jedná o učebnici tištěnou nebo o elektronickou verzi učebnice (tzv. učebnice interaktivní, audiovizuální). Tištěné učebnice mají samozřejmě výhody, které jsou na první pohled zřejmé- dostupnost, snadná přenosnost, použitelnost i bez jakéhokoliv technického vybavení, cenová přijatelnost. U některých uživatelů je též nutné zvážit aspekt psychologický, který pro ně může práce s tištěnou podobou mít. Oproti tomu elektronické učebnice se jeví jako atraktivnější pro studenty díky možnosti práce s audio- nebo videoukázkami, animacemi apod.

Po dostatečném osvojení práce s tímto druhem média může být tento druh učebnice přínosem pro učitele při přípravě na vyučovací hodinu (Zormanová, 2014). Vytvořit učebnici, která bude hodnocena jako kvalitní, není tedy vůbec jednoduché a při tvorbě je nutné vycházet z poznatků mnoha vědních disciplín (např. lingvistiky, psycholingvistiky, obecné psychologie, vývojové psychologie atd.

5. Rámcový vzdělávací program

Součástí praktické části této práce bude porovnávání dostupných učebnic občasně výchovy pro ZŠ a základů společenských věd pro gymnázia nebo SOŠ. Pozornost bude věnována pouze oblastem, které didakticky zpracovávají vědní oblast psychologie. Jedním ze sledovaných faktorů bude i to, do jaké míry odpovídá obsah učebnic požadavkům Rámcového vzdělávacího programu.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání- oblast psychologie

Vzdělávací obsah základních škol je realizován skrze devět vzdělávacích oblastí. Z toho tři vzdělávací oblasti mají souvislost s oborem psychologie. Podstatná část je obsažena ve vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět, která se ovšem týká pouze 1. stupně základního vzdělávání. Na 2. stupni základní školy je psychologie zastoupena v oblastech Člověk a společnost a Člověk a zdraví.

Náplň oblasti Člověk a společnost je rozdělena do dvou vzdělávacích oborů- dějepisu a výchovy k občanství. Psychologie je obsažena v oboru výchova k občanství, blíže specifikována následujícími vzdělávacími obsahy:

- Člověk ve společnosti -učivo: - vztahy mezi lidmi (osobní a neosobní vztahy, mezilidská komunikace, konflikty v mezilidských vztazích)

- Člověk jako jedinec
 - učivo: - podobnosti a odlišnosti lidí (projevy chování, rozdíly v prožívání, myšlení a jednání, osobní vlastnosti, dovednosti a schopnosti, charakter, vrozené předpoklady, osobní potenciál)
 - učivo: -vnitřní svět člověka (vnímání, prožívání, poznávání a posuzování skutečnosti, sebe i druhých lidí, systém osobních hodnot, sebehodnocení, stereotypy v posuzování druhých lidí)
 - učivo: osobní rozvoj- životní cíle a plány, životní perspektiva, adaptace na životní změny, sebezměna, význam motivace, aktivity, vůle a osobní kázně při seberozvoji)

Druhou vzdělávací oblastí, která v rámci základního vzdělávání zahrnuje učivo spjaté s psychologií, je Člověk a zdraví. Člověk a zdraví je reprezentován předměty Výchova ke zdraví a tělesná výchova. Pro účely této práce bude pozornost věnována pouze úseku Výchova ke zdraví. Učivo je zde opět děleno na menší tematické celky:

- učivo: -vztahy mezi lidmi a formy soužití (vztahy ve dvojici-kamarádství, přátelství, láska, partnerské vztahy, manželství a rodičovství)
- učivo: změny v životě člověka a jejich reflexe (dětství, puberta, dospívání-tělesné, duševní a společenské změny)
- učivo: rizika ohrožující zdraví a jejich prevence (stres a jeho vztah ke zdraví, auto-destruktivní závislosti)
- učivo: osobnostní a sociální rozvoj (sebepoznání, sebepojetí, seberegulace, psychohygienu, komunikace a kooperace)

Součástí Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání i pro gymnázia je i průřezové téma s názvem Osobnostní a sociální výchova, které z velké části vychází právě z psychologie, a to v podstatě ve všech tematických okruzích: poznávání a rozvoj vlastní osobnosti, seberegulace, organizační dovednosti a efektivní řešení problémů, sociální komunikace, morálka všedního dne, spolupráce a soutěž, mezilidské vztahy atp.

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia- oblast psychologie

V Rámcovém vzdělávacím programu při gymnázia je též největší zastoupení oboru psychologie ve vzdělávací oblasti Člověk a společnost. Tato vzdělávací oblast je realizována prostřednictvím vzdělávacího oboru s názvem Občanský a společenskovědní základ, tento obor je opět dělen do několika vzdělávacích obsahů:

- Člověk jako jedinec - učivo: podstata lidské psychiky (vědomí psychické jevy, procesy, stavy a vlastnosti)

-učivo: osobnost člověka (charakteristika osobnosti, její typologie, vývoj a formování osobnosti v jednotlivých etapách lidského života, význam celoživotního učení a sebevýchovy

-učivo: psychologie v každodenním životě (rozhodování o životních otázkách, základy duševní hygieny, náročné životní situace, systém psychologického poradenství)
- Člověk ve společnosti -učivo: společenská podstata člověka (význam začlenění jedince do sociálních vazeb, proces socializace, mezilidská komunikace, problémy v mezilidských vztazích)

V malé míře je část vědní disciplíny psychologie zastoupena i ve vzdělávací oblasti Člověk a svět práce, konkrétně v učivu, které se týká profesní volby (práce jako seberealizace, hodnocení vlastních schopností, vzdělávání a příprava na volbu profese)

Stejně jako v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání se i zde objevují psychologická témata ve vzdělávací oblasti Člověk a zdraví. Konkrétně se jedná o tyto vzdělávací obsahy:

- Zdravý způsob života a péče o zdraví -učivo: psychohygienu (předcházení stresům v mezilidských vztazích, zvládání stresových situací, efektivní komunikace, hledání pomoci)
- Vztahy mezi lidmi formy soužití vztahy, manželství, rodičovství, krizové situace v rodině, rizika spojená s volbou životního partnera, náhradní rodinná péče a její formy, ústavní péče, rozvoj sociálních dovedností pro život s druhými lidmi, modely sociálního chování v intimních vztazích
- Změny v životě člověka a jejich reflexe -učivo: změny v období adolescence, způsoby sebereflexe a kontroly emocí, modely vzájemného chování související s etickými a psychosociálními aspekty partnerského a sexuálního života
- rizika ohrožující zdraví a jejich prevence -učivo: civilizační choroby, poruchy příjmu potravy, zátěžové situace, stres a způsoby jeho zvládání, důsledky stresu v oblasti fyzického, duševního a sociálního zdraví, návykové látky

6. Přehled dosavadních výzkumů hodnocení učebnic

Jedna z předchozích kapitol se věnovala vlastnostem, které by měla ideální učebnice splňovat. Prostřednictvím evaluace učebnic je možné porovnat učebnici ideální s učebnicemi reálně používanými ve školské praxi. Učebnice lze hodnotit několika možnými metodami, např. Mikk (2007) uvádí následující:

- a) zjišťování názorů respondentů na učebnice (názory odborníků na kvalitu učebnice)
- b) analýzy učebnic (výpočet některých parametrů učebnice)
- c) hodnocení učebnic na základě experimentu (experimenty prováděné na školách- porovnávání učebních výsledků žáků při zavedení nové učebnice s výsledky staršími)

Uvedené vymezení samozřejmě není jednotné, metoda analýzy a hodnocení učebnic na základě experimentu od sebe často není odlišována a metody se propojují. Např. Sikorová (2007) uvádí dvě techniky hodnocení učebnic: aplikace vzorců (např. čtivosti- obtížnost textu, zajímavost, přístupnost či didaktické vybavenosti apod.) a používání tzv. rastrů se seznamem hodnotících kritérií. Tyto techniky byly aplikovány i ve výzkumech dalších autorů:

a) aplikace vzorců

Průkopníkem hodnotící metody v českém prostředí, umožňující provést výzkum na exaktních vědeckých základech s použitím objektivních metod a kritérií, byl J. Průcha (1984, 1988, 1989 a další), který metodu převzal od K. Nestlerové. Průcha evaluaci učebnic rozdělil do dvou různých oblastí: dle něho lze zkoumat verbální a neverbální složku. Dle Průchy lze měřit didaktickou vybavenost učebnic. Ve struktuře učebnice je tak rozlišeno 36 komponentů (27 verbálních a 9 obrazových), tyto komponenty jsou dále členěny dle své didaktické funkce do třech kategorií: aparát prezentace učiva, aparát řízení učení a aparát orientace v učebnici.

Z těchto složek je poté vypočítán nejen celkový koeficient didaktické vybavenosti učebnice, ale i koeficienty dílčí jako např.: koeficient využití aparátu prezentace učiva, koeficient využití aparátu řízení učení, koeficient využití aparátu orientačního, koeficient využití verbálních komponentů, koeficient využití obrazových komponentů. Dále lze učebnice vyhodnocovat dle přístupnosti učiva pro žáky, výpočtem tzv. míry obtížnosti didaktického textu. Tato míra je vypočítávána jako součet hodnot syntaktického a sémantického faktoru. Syntaktický faktor zahrnuje ukazatele jako je: průměrná délka vět a syntaktická složitost vět. Součástí sémantického faktoru jsou tyto vlastnosti: proporce běžných pojmů, proporce odborných pojmů, proporce faktografických pojmů (všechny tyto znaky sledují hustotu odborné informace), dále proporce numerických pojmů, proporce opakovaných pojmů. Pluskal (1996) se rozhodl tuto metodu modifikovat, a učinit ji tak, dle svých slov, exaktnější a objektivnější. Autor proto doporučuje rozšířit počet zkoumaných vzorků na počet 10 vzorků o rozsahu 200 slov (Průcha pracoval s 5 vzorky, každý o rozsahu 200 slov). Pluskal navíc zavádí dvě nové kategorie: mimo běžných, odborných a faktografických pojmů navíc vymezuje i číselné údaje a pojmy opakované. Autor následně modifikovanou metodu hodnotí jako průkaznější, objektivnější a komplexnější, celkově přispívající k reálnějšímu posouzení obtížnosti textu učebnice. Za negativa modifikace původní metody považuje náročnost provedení, pracnost zpracování dat, též možné subjektivní zatížení samotným výzkumníkem.

Metodu měření didaktické vybavenosti a měření obtížnosti textu použila ve svém výzkumu i Janoušková (2009). Prostřednictvím zmíněných metod analyzovala učebnice zeměpisu pro střední školy. Cílem bylo potvrdit nebo vyvrátit hypotézu týkající se právě didaktické vybavenosti a míry obtížnosti textu v učebnicích zeměpisu a rozdílů v těchto faktorech mezi učebnicemi různých nakladatelství a v rámci jednoho nakladatelství. Stejných metod využil ve svém výzkumu i kol. autorů Beneš, Janoušek, Novotný (2009). Tito autoři prováděli hodnocení učebních textů pro výuku chemie na středních školách. Mimo celkové míry obtížnosti textu byly sledovány i další parametry jako např. průměrná délka vět, koeficient hustoty odborné informace a koeficient informace.

b) použití seznamů kritérií

Druhým nástrojem pro hodnocení učebnic je používání rastrů, tedy seznamů s hodnotícími kritérii, které se zaměřují na nejrůznější aspekty zkoumaných učebnic. Odborná literatura však nabízí velké množství těchto rastrů a nastává problém ve vytyčení konkrétních kritérií. Různí autoři v rámci výzkumu hodnocení učebnic používají kritéria různá dle toho, co sami považují za klíčové. Např.: Martinková (2007) poukazuje na seznam kritérií Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR platná při řízení pro udělení nebo prodloužení schvalovací doložky vybrané učebnici. Kritéria jsou zde členěna do základních oddílů: Celkový soulad učebnice s obecnými a kurikulárními dokumenty a rámcovými vzdělávacími programy, Odborná správnost obsahu učebnice, Přiměřenost učebnice věku a dosaženým kompetencím žáků, Metodické a Didaktické zpracování učebnice, Didaktická vybavenost učebnice, Zastoupení komponent aparátu prezentace učiva, Zastoupení komponent aparátu řídicího učení, Zastoupení komponent aparátu orientačního. Autorka zde ukazuje na možná úskalí tohoto členění kritérií. Za nevyhovující považuje samotné názvy jednotlivých zkoumaných oblastí, které se navíc, dle autorky, vzájemně překrývají. Užití pojmy považuje za zavádějící a nejasné, formulované příliš obecně. Na straně druhé, některé kategorie vyžadují hlubší analýzu a zachází do přílišných podrobností, jejichž zpracování by vyžadovalo mnohem více času pro daného lektora, než má skutečně k dispozici. Martinková proto navrhuje vlastní úpravu tohoto dotazníku, ve kterém zkoumané oblasti pojmenovala a strukturovala následovně: Celkový soulad učebnice se závaznými obecnými materiály a platnými kurikulárními dokumenty, Odborná správnost učebnice, Přiměřenost- srozumitelnost, Jazyková správnost a kultura jazykového projevu, Skladba a výstavba učebnice (metodické pokyny pro práci s učebnicí, ukázkové texty, shrnutí, slovníček, rejstřík a další podobné komponenty), Metodické a didaktické zpracování učebnice (motivační úroveň, podpora samostatné aktivity a tvořivosti žáků, různorodost příkladů apod.), Logické uspořádání a vhodné členění učebnice, Vhodná grafická úprava, Existence doplňujících materiálů, Plánované technické údaje.

Hodnotící kritéria se mohou lišit i tím, že autor upřednostní konkrétní oblast sledovaného. Např. Janíková (2007) navrhuje seznam hodnotících kritérií učebnic dle toho, jak podporují autonomii žáka a autonomní učení. Proto vytyčila jako klíčová tato hlediska: Orientace v procesu učení a vyučování (orientace v učebnici, srozumitelnost instrukcí), Přebírání zodpovědnosti za vlastní učení (především problematika typů úloh a cvičení, učebních strategií apod.), Proces učení (jak učebnice podporuje vlastní učení žáka-příprava, plánování apod.), Další formy učení (zastoupení výukových forem), Sociokulturní aspekt (záležitost interkulturního učení). Janíková výzkum koncipovala především pro učebnice cizích jazyků, tato kritéria jsou však využitelná i při evaluaci učebnic jiného zaměření.

Stadler (2007) při stanovení svého evaluačního modelu vychází z obecně didaktických přístupů, které navíc obohatil o poznatky z oborové didaktiky (zde se jedná o didaktiku sportovní nauky, model je však opět aplikovatelný i na učebnice jiných oborů, např. právě základů společenských věd). Stadler vymezil 14 schopností, které se v rámci procesu učení uplatňují, a poté při samotné analýze ve vybraných učebnicích monitoroval, které z těchto schopností jsou obsaženy. Za zásadní schopnosti považoval: Reprodukování (získávání a předávání poznatků), Identifikování (rozpoznání věcných vztahů a uvedení příkladů), Informování (získávání a prezentace informací), Zprostředkování (poskytování a využívání znalostí), Domnívání se (formulování domněnky a její ověření), Praktikování (realizace praktických cvičení a pokusů), Diferencování (rozlišování a porovnávání), Systematizování (vytváření a používání kategorií), Zkoumání (zkoumání získaných dat, jejich vyhodnocení a prezentace), Problematizování (analyzování problému a hledání řešení), Hodnocení (zprostředkování praktických zkušeností a jejich využívání), Aplikování (přenos a využití znalostí z teorie), Interpretování (výklad a hodnocení jevů), Diskutování (prezentace a výměna argumentů).

Maňák (2006) představuje jiný pohled na obsahovou analýzu učebnic a jejich následné hodnocení. Sestavil jednoduchý a přehledný systém skládající se z následujících kritérií: Rozčlenění učiva (podle osnov/RVP a jiných aspektů), Jazyk textu (přiměřenost textu, počet odborných výrazů a cizích slov), Nové pojmy (počet nových pojmů, vysvětlení pojmu a zvýraznění v textu), Vysvětlení nového učiva (použité metody a postupy, přehlednost a výstižnost, rozlišení základního a doplňkového učiva), Cvičení a úkoly (počet cvičení a úkolů, náročnost, různorodost, funkčnost, druhy- reprodukční, paměťové, k řešení problémů, gradace podle obtížnosti), Názornost (počet ilustrací, funkčnost, druh ilustrací, návaznost na text), Přílohy (obsah, rejstřík, odkazy, vysvětlivky, slovníček, jiné přílohy- CD, audiokazety), Práce žáků podle učebnice (návody, rady, motivace, metodické pokyny, podněty k samostatné práci), Práce učitele podle učebnice (metodické podněty, učitelova tvořivost, podpora diferenciacce žáků), Návaznost učebnice (návaznost na předchozí ročníky, respektování mezipředmětových vztahů, hledání paralel k životu v současné společnosti, odkazy na další materiály), Estetické a výchovné aspekty učebnice (estetický vzhled, grafická úprava, motivace k zájmu o předmět, výchovné cíle).

Knecht, Najvarová (2008) poukazují navíc na možnost a opodstatněnost hodnocení učebnic samotnými žáky. Tento způsob se jeví jako efektivní, protože jsou to právě především žáci, kdo s učebnicí pracuje (samozřejmě též učitelé), a to nejen ve výuce, ale nezanedbatelný počet žáků využívá učebnici v rámci domácí přípravy na vyučování (vypisování důležitých informací apod.). Při procesu tvorby učebnic jsou však často potřeby samotného žáka opomíjeny. Učebnice jsou v mnoha případech tvořeny např. vysokoškolskými učiteli nebo odborníky z dané oblasti, kterým může chybět didaktická zkušenost s výukou žáků. Proto zmínění autoři považují hodnocení učebnic ze strany žáků jako přínosné a efektivní. Data mohou být získávána metodou dotazníku, rozhovoru, zúčastněného pozorování či otevřených otázek, a lze zjišťovat data z nejrůznějších oblastí, např.: srozumitelnost textu, preference používání učebnice jako zdroje poznání, doporučení žáků ke zlepšení učebnice, vlastnosti ideální učebnice. Dotazování se ale může týkat i názoru žáka (co se mu líbí, co se mu nelíbí, co by vzkázal autorovi učebnice, vyjádření postojů k učebnici atp.) Na druhé straně, Hudecová (2001) svůj výzkum vystavěla na hodnocení učebnic učiteli. V rámci svého bádání sledovala, jak učitele využívají a následně hodnotí učebnice dějepisu. Výzkum byl proveden dotazníkovou metodou, otázky byly rozčleněny do několika kategorií, které dále autorka strukturovala do konkrétních sledovaných kritérií.

U nabídnutého vzorku učebnic měli učitelé na číselné škále hodnotit: Text učebnice (složitost textu, zajímavost, srozumitelnost, motivující charakter textu, podnětnost k samostatné práci), Otázky a úkoly (rozmanitost, rozvoj vědomostí, podpora učitele), Obrázkový materiál (ilustrace, kvalita, podnětnost k samostatné práci), Vzhled učebnice (estetická složka, formát, vazba, váha, doplňky, uspořádání). Odpovědi ve formě číselných údajů byly zprůměrovány a vyhodnoceny, učitelé též dostali prostor pro slovní hodnocení (vlastní návrhy, názory, vlastní zhodnocení).

7. Proces vzniku učebnic

Před vznikem samotné učebnice je nutné vytvořit koncept, který obsahuje základní informace- o autorech a spoluautorech, obsahové stránce, formálním zpracování a struktuře (komponenty učebnice- pracovní sešit, příručka pro učitele, metodické listy apod.). Na základě tohoto konceptu je zpracován první zkušební grafický návrh (vzorová stránka, kapitola, obálka učebnice apod.). Následuje samotný vznik rukopisu, během tohoto procesu také dochází k hledání vhodného obrazového materiálu, jako jsou fotografie, ilustrace atp. Hrubý text prochází nejrůznějšími úpravami dle požadavků na finální podobu učebnice. Dalším krokem je zaslání rukopisu na Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, v České republice totiž platí, že všechny učebnice musí mít tzv. doložku MŠMT (Flexilearn, 2011, www.flexilearn.cz). Udělení schvalovací doložky žádá nakladatel u MŠMT, konkrétně u ředitele odboru ministerstva, který pro posouzení stanoví nejméně dva recenzenty. Pro získání zmíněné doložky musí učebnice či jiné podoby učebních textů (tj. texty doplňující učebnice- např. pracovní sešity, odborné tabulky, pravidla českého pravopisu, atlasy apod.) splnit určitá kritéria. V první řadě je nutné, aby učebnice/učební text umožňovaly naplnění očekávaných výstupů (naplnění RVP, průřezových témat, rozvíjení klíčových kompetencí atp.) a byly v souladu s právními předpisy ČR. Dále je vyžadována dostatečná odborná úroveň učebnice ve shodě s efektivními didaktickými postupy (vzhledem k předpokládanému věku žáků/ studentů), přizpůsobeno věku žáků/ studentů by mělo být i jazykové a grafické zpracování. Součástí žádosti o udělení doložky jsou i přílohy s doplňujícími informacemi, např. bližší údaje o učebnici (autor, název učebnice, vzdělávací obor, průřezové téma nebo předmět, rok vydání, nakladatelství, cena učebnice, jazyk, nosič učebnice apod.).

Jednou z příloh je též Formulář pro posouzení učebnice podle stanovených kritérií (Příloha č. 5). Do formuláře zaznamenávají zvolení recenzenti hodnocení a splnění následujících kritérií, která budou podstatná pro zpracování praktické část této práce:

a) Celkový soulad učebnice s obecnými a kutikulárními dokumenty a RVP

-zde je kladen důraz na soulad s Ústavou ČR, rozvoj klíčových kompetencí, soulad s očekávanými výstupy RVP, soulad s výchovou směřující k toleranci, demokracii, uplatňování principu rovných příležitostí mužů a žen, udržitelnému rozvoji života a k ochraně zdraví, dále problematika stereotypů, xenofobie apod.)

b) Odborná správnost obsahu učebnice

-v této kategorii je hodnocena odborná správnost textové, grafické složky učebnice, dále jazyková kultura textu, komplexnost tématu

c) Přiměřenost učebnice věku a dosaženým kompetencím žáků/studentů

-tato kategorie hodnotí především obtížnost textu (vzhledem k cílové skupině žáků/studentů), přiměřenost a vhodnost, obsahová správnost, technické zpracování učebnice (velikost a typ písma, odolnost vazby)

d) Metodické a didaktické zpracování učebnice

- zde se recenzenti vyjadřují k vyváženosti základních poznatků a činností, provázanosti výkladového textu s ostatními prvky učebnice, vhodnosti a použitelnosti zařazených poznatků (z hlediska naplňování klíčových kompetencí a očekávaných výstupů), dále je pozornost věnována motivační úrovni učebnice (textové i obrazové části), podpoře samostatné aktivity a tvořivosti žáka/studenta, uplatnění mezipředmětových vztahů a průřezových témat, různorodosti příkladů a ilustrativních textů (obsažení různých úhlů pohledu na každodenní zkušenosti různých sociálních skupin, ras, národů, pohlaví atp.). Poslední položka přílohy poskytuje prostor pro slovní komentář a další odborná vyjádření recenzentů (konkrétní připomínky, návrhy na zlepšení apod.). Součástí je i souhrnné vyjádření k udělení či neudělení schvalovací doložky.

Pokud je učebnice recenzenty zhodnocena kladně a splňuje uvedená kritéria, je schvalovací doložka udělena. V tomto případě je nakladatel povinen uvést doslovné znění této položky v nově vydané učebnici. Schvalovací doložka je udělována na dobu šesti let, v ojedinělých případech na dobu kratší, po uplynutí tohoto období je možné zažádat o prodloužení platnosti. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy je povinno vést úplnou evidenci všech učebnic, kterým byla schvalovací doložka udělena. Ministerstvo má též samozřejmě právo v odůvodněných případech schvalovací doložku odejmout (Věstník MŠMT ČR, 2013).

8. Přehled současných učebnic

V následující části práce bude pracováno s konkrétními učebnicemi společenských věd a občanské výchovy. Proto je tato kapitola zaměřena na jejich základní výčet a přehled. Bližší informace o učebnicích a především volbě psychologických témat a jejich struktuře jsou též součástí práce (viz Příloha A).

8.1. Přehled současných učebnic základů společenských věd

Učebnice základů společenských věd pro střední školy je možné rozdělit do dvou skupin. V první řadě se jedná o učebnice využitelné pouze pro jeden konkrétní ročník SŠ- učebnice bývají zpravidla rozděleny dle tematických celků dle RVP (psychologie, sociologie, ekonomie, politologie, filosofie, případně právo apod.) Druhou skupinou jsou učebnice, které zahrnují veškeré učivo střední školy, tzn. tvoří komplexní celek, jenž může být studenty využíván po celou dobu studia- od prvního do posledního ročníku. V současné době jsou preferovány učebnice druhého typu, a to především kvůli ekonomické výhodnosti (student může používat tutéž učebnici po období čtyř let) a ucelenosti (student má např. při přípravě na maturitní zkoušku všechny informace na jednom místě).

a) učebnice zpracovávající především tematiku psychologie

Tabulka č. 1- Výčet učebnic zaměřených na oblast psychologie

název učebnice	Autor/autoři	nakladatelství	rok vydání
Psychologie pro střední školy	Z. Helus	Fortuna	1999
Člověk jako osobnost	P.Šil, J. Karolová	Olomouc	2007
Základy psychologie a sociologie- Základy společenských věd	I. Gillernová, J. Buriánek	Fortuna	2001
Společenské vědy pro 1. ročník středních škol	D. Denglerová, J. Dvořák	Didaktis	2009
Úvod do psychologie- učebnice pro střední školy a bakalářská studia na VŠ	Z. Helus	Grada	2011
Psychologie- obecná psychologie pro střední pedagogické školy	J. Čáp, V. Čechová, M. Rozsypalová	H a H	1998
Základy společenských věd II. - Základy filosofie a psychologie	J. Bílý	Key Publishing s. r. o.	2009
Já člověk- Alternativní psychologie pro střední školy	P. Šil, J. Karolová	Olomouc	2004

b) učebnice souhrnné (zahrnující více disciplín včetně psychologie)

Tabulka č. 2- Výčet souhrnných učebnic společenských věd

název učebnice	autor/autoři	nakladatelství	rok vydání
Společenské vědy v kostce	J. Hladík	Fragment	2004
Občanská nauka pro střední odborné školy	V. Dudák, R. Mareda, E. Stodůlková, V. Šolc	SPN	2003
Maturitní otázky- občanský společensko- vědní základ	B. Čadová, J. Petrželová, M. Čermáková	Fragment	2008
Přehled učiva k maturitě- společenské vědy	F. Parkan	Fortuna	2006
Úvod do filosofie, sociologie a psychologie- pohledy společenských věd	J. Keller, P. Novotný	Dialog	2008
Občanský společenskovědní základ- přehled středoškolského studia	a K. Bartoníčková a kol.	Computer Press	2009
Odmaturuj! společenských věd	ze J. Dvořák, Fr. Emmert, A. Fabičovicová, L. Hamamčík, P. Havelková, I. Jarošová, a kol.	Didaktis	2015

8.2. Přehled současných učebnic občanské výchovy/výchovy k občanství

Učebnice občanské výchovy zpracovávají psychologická témata v rámci 2. stupně ZŠ ve všech ročnících, tedy od 6. -9. třídy, a to v různém rozsahu a zastoupení dle RVP. Většina učebnic je vydávána v edičních řadách, tj. všechny potřebné učebnice pro pokrytí učiva 2. stupně ZŠ pochází ze stejného nakladatelství a od stejného kolektivu autorů. Konkrétní volba psychologických témat a jejich struktura je též součástí práce (viz Příloha A).

Tabulka č. 3- Výčet učebnic občanské výchovy pro ZŠ

název učebnice	autor/autoři	nakladatelství	rok vydání
• Občanská výchova pro ZŠ (6-9)	D. Janošková, M. Fraus Ondráčková, D. Čábalová, H. Marková, J. Šebková		2014
• Výchova k občanství pro ZŠ, (6-9. ročník), podle RVP	A. Laicmanová	Nová škola	2013
• Občanská výchova pro ZŠ (6. -9. ročník)	M. Valenta	Práce	2007
• Občanská výchova (6. -9. ročník)	V. Dudák	Fortuna	2005
• Občanská výchova pro ZŠ (6. -9. ročník)	V. Dudák, R. Inquort	SPN	1999
• Občanská výchova pro ZŠ (6. -9. ročník)	M. Hrachovcová	Nakladatelství Olomouc	2000

9. Shrnutí

Jak je patrné z předložených dat, problematika učebnic je poměrně rozsáhlá a tzv. „dobrá“ učebnice musí být vyhovující v mnoha oblastech a splňovat mnoho aspektů. Proces vzniku učebnic je komplikovanou a komplexní záležitostí a není jistě jednoduché vytvořit učebnici, která by jednak splňovala požadavky vytyčené ministerstvem apod., jednak vyhovovala všem jejím uživatelům bez rozdílu. Proto je vynakládáno poměrně velké úsilí o to, aby byla poskytována zpětná vazba (analýza či hodnocení učebnic) či byla situace sledována jiným způsobem (provádění výzkumu v této oblasti). Za případné negativum lze považovat to, že velká část těchto výzkumů či analýz je prováděna odborníky z jednotlivých oblastí, nejčastěji se jedná o obecné didaktiky, oborové didaktiky či vyučující jiných předmětů na půdě vysoké školy (J. Průcha, Z. Sikorová, J. Maňák, P. Knecht apod.). Ti mohou bezpochyby poskytnout vynikající teoretické zázemí a nastínění problematiky, ovšem s učebnicemi základních a středních škol nepřicházejí do styku denně a nepoužívají je v rámci své profese v takové míře a takovým způsobem jako samotní učitelé. Např. přehlednost či obsahovou dostatečnost mohou zhodnotit ze svého úhlu pohledu, což je jistě podnětné, ale při každodenním používání učebnice se studenty se situace může jevit jinak. Proto je neoddiskutovatelně potřeba zapojit samotné učitele či žáky do procesu hodnocení učebnic, protože mohou přispět praktickými poznatky. Spolupráce s učiteli či žáky by nepochybně mohla být přínosná pro obě strany a mohla by vést ke zkvalitnění nabízených učebnic. To je i důvodem, proč praktická část práce pracuje s názory učitelů.

III. PRAKTICKÁ ČÁST

1. Cíle práce

Praktická část práce je realizována ve dvou částech. Cílem první dílčí části této práce je poskytnout hodnocení současných učebnic občanské výchovy a společenských věd, konkrétně zpracování témat souvisejících s vědní disciplínou psychologie. V prostředí základních škol jsou to vybraná psychologická témata, na středních školách je psychologie vyučována jako samostatná disciplína v rámci společenských věd. Při samotné analýze učebnic je kladen důraz na obsahovou i formální složku učebních textů, způsob zpracování, ale i aspekty přímo související s vyučovacím procesem. Hlavní náplní práce je tedy zmonitorovat současnou situaci a zmapovat spokojenost či nespokojenost učitelů s nabízenými učebnicemi pro výuku psychologie nebo vybraných psychologických témat. Pro kontrolu naplnění těchto cílů byla vytyčena následující výzkumná otázka:

Jak hodnotí učitelé současné učebnice občanské výchovy a společenských věd z hlediska psychologie?

Vzhledem ke spíše explorativnímu zaměření výzkumu byl zvolen kvalitativní design. Část první je proto založena na kvalitativním výzkumu, který je realizován prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů s učiteli základní a středních škol.

Část druhá je složena z následné vlastní analýzy zvolené učebnice. Náplní této části je reagovat na výsledky dosažené v části první a přinést analýzu takové učebnice, která by mohla být více vyhovující v aspektech, jež učitelé v rámci hodnocení označili jako nedostačující nebo s nimi nebyli spokojeni. Cílem je tedy především zjistit, zda český trh s učebnicemi zvoleného oboru poskytuje dostatečnou nabídku a zda je možné nalézt učebnici vyhovující. Pro tuto část byla proto vytyčena následující dílčí výzkumná otázka: *Splňuje konkrétní inovativní učebnice: „Člověk jako osobnost“ požadavky učitelů na učebnici, díky které bude možné více aktivizovat studenty ve vyučovacím procesu?*

III. a) ČÁST PRVNÍ

1. Výzkumný soubor

1.1 Popis výzkumného souboru

Kvalitativního výzkumu se účastnilo celkem pět učitelů. Tento počet byl zvolen s ohledem na konkrétní typ analýzy a účel celé práce. Jednalo se o dva učitele působící na základní škole a tři učitele, kteří v současnosti vyučují na škole střední. V rámci rovného zastoupení pohlaví byli součástí výzkumného souboru dva učitele muži a tři učitelky ženy. Všichni zúčastnění se nacházeli ve věkové hranici 33-55 let, délka pedagogické praxe zúčastněných se pohybovala v rozmezí 3-25 let (viz Tabulka č. 4).

Tabulka č. 4. Struktura výzkumného vzorku, demografické údaje

Respondent	pohlaví	působení (ZŠ, SŠ)	věk	délka ped. praxe	velikost školy
A	žena	ZŠ	33	3	malá
B	žena	SŠ	48	16	střední
C	muž	ZŠ	55	25	velká
D	muž	SŠ	50	23	střední
E	žena	SŠ	44	11	střední

1.2. Výběr výzkumného vzorku

Volba konkrétního vzorku zúčastněných se řídila pravidly pro záměrný kriteriální výběr (Miovský, 2006). Základním kritériem bylo to, aby byl každý zúčastněný v době konání výzkumu zaměstnán na hlavní pracovní poměr na základní nebo střední škole, vykonával funkci učitele občanské výchovy nebo společenských věd a byl pro tuto pozici náležitě kvalifikován a aprobován. Dalším podstatným rysem bylo poté naplnění různorodosti vzorku ve vybraných aspektech: pohlaví, působení na ZŠ/SŠ, délka pedagogické praxe, věk, velikost školy. Všichni zúčastnění působili ve škole na území Královéhradeckého kraje, bylo zastoupeno krajské město Hradec Králové, ale i města menší (Jaroměř, Vrchlabí, Mladé Buky). Pro větší validitu výzkumu byli zvoleni učitelé tak, aby každý z nich používal ve výuce a následně hodnotil učebnici jinou a nedošlo tak v tomto ohledu ke shodě

1.3. Etika výzkumu

Všichni zúčastnění poskytli informovaný souhlas s nahráváním rozhovoru i následným zpracováním dat, byli obeznámeni s účelem rozhovoru. Všichni respondenti si přáli zůstat při zpracování dat v anonymitě, což je samozřejmě respektováno. Pro ochranu soukromí nejsou též dávání jednotliví účastníci do souvislosti s místem působení, kvůli možnému dohledání jejich identity, především v menších městech.

2. Použité metody

Cílem této práce je poskytnout informace o hodnocení učebnic, a to i ze strany uživatelů, v tomto případě učitelů. Jako nejefektivnější se v tomto případě pro sběr dat jevila metoda polostrukturovaného rozhovoru. Ten byl vybrán záměrně, a to především pro možnost otevřených odpovědí ze strany respondentů. Dalším důvodem využití této výzkumné metody byl fakt, že lze velmi účinně zasahovat do rozhovoru, reagovat na vzniklé momentální situace a přizpůsobit tak například pořadí otázek (Miovský, 2006). Pro potřeby této práce byl proto vytvořen soubor otázek, který vycházel z kritérií pro hodnocení učebnic, které vytvořila Sikorová (2007)- viz teoretická část práce. Využití této klasifikace se zde jeví jako nejvhodnější, některá kritéria byla převzata, některá byla nahrazena jinými. Cílem bylo postihnout, co největší množství aspektů, který by mohly mít vliv na hodnocení učebnice a spokojenost s ní. Otázky byly zaměřeny na celkové využívání učebnic v rámci hodiny, poté bylo požadováno hodnocení jedné konkrétní používané učebnice v různých oblastech, např.: přehlednost, odborná správnost, obrazový materiál, shoda s RVP apod., v závěru rozhovoru byla pozornost věnována celkovému hodnocení učebnice- spokojenost, nespokojenost, klady a zápory a navíc hodnocení nabídky učebnic na českém trhu (celý soubor otázek, viz Příloha B). Všechny rozhovory proběhly po předchozí domluvě na smluveném místě, na úvod všech rozhovorů byli respondenti seznámeni s tématem této práce a bližšími informacemi ohledně zpracování dat a jejich využití. Všechny rozhovory byly po souhlasu respondentů nahrány prostřednictvím diktafonu pro následnou snazší práci se získanými daty. Posléze tak mohly být rozhovory doslovně přepsány.

Při následném zpracování dat bylo využito metody zakotvené teorie (Mioviský, 2006). Jedná se o induktivně odvozenou teorii, která je založena na sběru dat, shromažďování údajů a následné analýze získaných informací. Předpokladem je začít samotnou zkoumanou oblastí, nikoliv teorií. Nedochozí zde k ověřování teorie, jak je běžné v metodách kvantitativního výzkumu, ale podstatné jevy související se zkoumanou oblastí by měly v průběhu výzkumu vyjít najevo (Mioviský, 2006). Pro tzv. kódování- tedy proces analyzování a následného skládání údajů novým způsobem, bylo využito metody otevřeného kódování. Ta byla zvolena především proto, že cílem je analyzovat explicitně zjevné informace a údaje, nikoliv skryté intertextové významy. Validita výzkumu může být narušena skutečností, že analýza byla prováděna pouze jedním výzkumníkem, nikoliv dvěma, jak je žádoucí. To ovšem souvisí s konceptem této práce a požadavkem na samostatnost při zpracování dat.

3. Způsob zpracování dat

Samotné analýze předcházela, jak již bylo zmíněno výše, fixace dat- audionahrávky rozhovorů byly převedeny do písemné podoby, a to z důvodu usnadnění manipulace s daty a jako prevence před možným zkreslením údajů v procesu zpracování dat. Všechny nahrávky byly přepsány doslovně, aby byla zachována autentičnost projevů dotazovaných. Ke každému přepsanému rozhovoru bylo nejprve přistupováno jednotlivě. Následně analýza dat probíhala ve třech dílčích krocích.

a) Prvním krokem bylo vyhledávání takových významových jednotek, které by mohly mít souvislost se zkoumanou výzkumnou otázkou. Tento krok je, podobně jako kroky ostatní, velmi závislý na osobě výzkumníka a je subjektivního charakteru. To, co bylo vyhodnoceno jako podstatné a blíže určující zkoumané téma, bylo v prepisech získaných rozhovorů podtrženo.

Ukázka z analýzy:

No jako klady určitě hodnotím to, že můžeme využít pouze jedinou učebnici na čtyři roky výuky společenských věd, dále si taky myslím, že už jsem to říkala, ale i stručnost, a že je to v podstatě srozumitelný souhrn učiva doplněný odkazy a příklady, pak tedy je to hodně přehledné a docela pěkné členění textu a grafika, no a i příznivá cena- to teda souvisí s tím, že není třeba každý rok požadovat novou učebnici. To je pak těžko obhajitelné u rodičů. Jako zápor beru to, že tahle učebnice neobsahuje zadání úkolů pro studenty nebo nějaké problémové otázky, autentické texty, ale zase na druhou stranu to vše by vedlo k velkému zvětšení rozsahu, a to asi evidentně nebylo úmyslem autorů, že, ani účelem tohohle asi spíš teda shrnujícího materiálu. Strašně moc bych ocenila, kdyby bylo pro učitele možné, kdyby vydali metodickou příručku.

V případě této konkrétní ukázky se jako důležité jeví větší množství významových jednotek, a to jednak proto, že se jedná o část výpovědi pocházející ze závěru rozhovoru a respondentka zde shrnuje celkové klady a zápory učebnice, jednak proto, že byly zmíněny přímo pojmy obsažené ve struktuře otázek pro rozhovor, tedy jednotlivé sledované aspekty a oblasti, které mohou mít vliv na hodnocení učebnic (např. přehlednost, grafika, rozsah apod.). Jedná se tedy především o faktické údaje a vztah respondenta k nim, respektive jejich hodnocení.

b) Druhým krokem v procesu analýzy dat bylo přiřazení výstižného pojmenování/kódu ke každému zvýrazněnému úseku z předchozí fáze. Dochází tedy ke konceptualizaci údajů, tedy skrze interpretativní postup je vytvořen nějaký základní výklad k popisovanému jevu (Mioviský, 2006). Dochází v podstatě k vytváření klíčových slov pro danou vyznačenou oblast. Získaná data jsou tak již z části transformována do abstraktnějších témat.

c) Třetím krokem v rámci vlastní analýzy je tzv. kategorizace, která spočívá v seskupování vytvořených dílčích pojmů a vede tak k dalšímu zobecnění (Miovský, 2006). V této fázi byla vypsána tzv. klíčová slova na zvláštní papír (viz krok druhý- kladné hodnocení, finance, přehlednost apod.) a snahou bylo pod tyto kategorie přiřadit vyznačené pojmy ze všech získaných rozhovorů.

Ukázka z analýzy:

kategorie: finance

-přiřazené pojmy nebo části výpovědi (pro respektování kontextu výpovědi):

- *příznivá cena*
- *moc to nestojí*
- *vyhozené peníze*
- *důležité je, jestli na to škola má*
- *vybírá se podle peněz*
- *řady učebnic jsou stejně drahé*
- *žáci platí hodně peněz za ostatní pracovní sešity*
- *studenti ani rodiče nechtějí každý rok platit novou učebnici*
- *není třeba každý rok požadovat novou*
- *roli hraje finanční aspekt*
- *kvůli penězům je lepší, když vystačí na čtyři roky*
- *studenti si stěžují- musí si každý rok kupovat novou apod.*

Ve výsledku poté všechny podstatné pojmy, které souvisejí s výzkumnou otázkou, náleží do jisté zobecňující kategorie, což usnadňuje další postup. Díky tomuto kroku je také možné zjistit, jaká další data by byla potřebná pro zodpovězení výzkumné otázky. Celkem bylo vytvořeno 20 výsledných kategorií (finance, úspornost, přehlednost, faktor rodičů, srozumitelnost, zadání úkolů, rozsah, obtížnost, diferenciací učiva, propojenost s dalšími obory, přesah do praktického života, aktivizace, obrazový materiál, RVP/ŠVP, nabídka učebnic, názor studentů, doporučení, kladné hodnocení, záporné hodnocení, kritéria pro výběr)

Dílčím krokem všech tří zmíněných fází bylo vytváření dalších poznámek a postřehů, které jistým způsobem přispívaly k bližšímu pochopení vnitřních souvislostí a vztahů mezi jednotlivými kategoriemi a napomáhaly k zobecnění a abstrakci celé analýzy. Vedle primárního textu, tak vždy souběžně vznikal poznámkový aparát, který byl poté využit převážně v závěrečné fázi analýzy. Během všech fází také samozřejmě docházelo k úpravám a změnám, které souvisejí s vysokým podílem subjektivity v rámci zvolené metody. Některá klíčová slova byla zaměněna v průběhu analýzy za jiná, snad vhodnější a výstižnější, některé pojmy, které byly v první fázi hodnoceny jako podstatné a v rámci výzkumné otázky směrodatné, se posléze ukázaly jako méně významné a bylo od nich upuštěno.

4. Výsledky

Vzhledem k povaze prováděného výzkumu, tématu práce a vytyčené výzkumné otázce se jako nejvhodnější jeví prezentovat výsledky dosažené od respondentů působících na základní a střední škole společně. Při prezentaci výsledků bude vycházeno z vytyčených kategorií, které vznikly v rámci předchozí analýzy, též z připravené struktury otázek a podotázek pro samotné rozhovory. Při realizaci rozhovoru bylo snahou vycházet z předem připravené struktury otázek pro rozhovor, aby bylo dosaženo odpovědí od všech respondentů na všechny okruhy dotazování, což by mělo přispět k co největší relevantnosti celého výzkumu. Vzhledem k tomu, že se jednalo o rozhovor polostrukturovaný, bylo reagováno na konkrétní vzniklé podmínky a struktura či pořadí otázek byly variovány dle vzniklé situace. V rámci rozhovoru bylo požadováno, aby si respondenti zvolili jednu či dvě učebnice a blíže je zhodnotili dle připravené struktury otázek. Bližší informace o hodnocených učebnicích jsou součástí teoretické části této práce.

Tabulka č. 5- Používané a hodnocené učebnice

učitelé ZŠ	učitelé SŠ
edice Nová škola (Výchova k občanství 6. -9. ročník), 2007	Odmaturuj! ze společenských věd, Didaktis, 2015
edice Fraus (Občanská výchova, Rodinná výchova, 6. - 9. ročník), 2011	Občanský a společenskovední základ. Přehled středoškolského učiva, Computer Press, 2011
edice Práce, M. Valenta (Občanská výchova, 6. -9. ročník), 1999	Občanský a společenskovední základ. Psychologie. Computer Media, 2012

4.1. Kritéria volby učebnic pro výuku

Z přiložené tabulky je velmi zřejmý jeden základní aspekt: učitelé na základních školách využívají pro každý rok jednotlivou učebnici z konkrétní ediční řady, tzn., že žáci používají zpravidla každý rok učebnici jinou, dle ročníku do kterého docházejí. Oproti tomu středoškolští učitelé preferují učebnice souhrnné, tedy ty, které obsahují učivo ze všech společenskovedních disciplín v rámci jedné učebnice, která tak zůstává studentům po celou dobu jejich studia na střední škole. Učitele přiznali, že významnou roli při výběru učebnice a jejího následného zařazení do výuky, hraje finanční stránka. Též poukázali na zásadní rozdíl mezi prostředím ZŠ a SŠ, protože školy základní pořizují často své učebnice samy a žákům je půjčují na období školního roku, studenti středních škol si učebnice zakupují z vlastních zdrojů (zdrojů rodiny). Učitelé základních škol uvádějí, že finanční aspekt často při výběru rozhoduje: *„je to spíš o tom, jestli škola na to má, co si budem povídat, že.“* To stejné platí též pro snahu o inovaci stávajících učebnic, případně dokoupení dalších doplňkových materiálů, jako jsou pracovní sešity k učebnicím: *„kdyby byly pracovní sešity, nejspíš by se ofocovaly, protože žáci platí hodně peněz za ostatní pracovní sešity- aj, nj.“*

V prostředí středních škol je situace obdobná, čímž učitelé vysvětlují i preferenci učebnic souhrnných, tedy těch, které je možné využívat všechny roky studia, před učebnicemi pro

jednotlivé disciplíny: „*velkou roli určitě hrají peníze, tato učebnice obsahuje všechna témata společenských věd, takže úplně krásně vystačí na všechny čtyři roky.* Nebo též: „*je zbytečné nutit studenty pořizovat učebnice k disciplínám zvlášť, je to moc nákladné, studenti si pak stěžují, že si musí koupit učebnice, které nepoužívají.*“ Na střední škole hrají též významnější roli rodiče jako potencionální plátcí učebnice: „*studenti ani rodiče nechtějí platit na každý rok novou...*“. Dalším kritériem pro výběr učebnice je především inovace, snaha zakoupit modernější a aktuálnější učební materiály nebo nevyhovující právě používaná učebnice.

4.2. Přehlednost

V tomto aspektu se učitelé ve většinovém poměru shodli. Učebnici, kterou momentálně používají oni i žáci/studenti hodnotí převážně jako přehlednou. Učitelé středních škol s přehledností nemají sebemenší problém, přijde jim dostatečná pro potřeby školy. Oceňují především členění na odstavce a rozlišení nadpisů, které napomáhá lepší orientaci v textu: „*Líbí se mi to číselné dělení na 1.1, 1.2, protože to řeší náš velký problém, kdy se mě neustále a dokola ptají, zda je to nadpis nebo podnadpis a jestli to patří tam, nebo ještě k tomu minulému*“ (Občanský a společenskovědní základ, Computer Press). Jako velký klad hodnotí též zvýrazněné nadpisy a různé tabulky s důležitými pojmy k zapamatování- ty studentům napomáhají při osvojování nových pojmů a učení na testy a písemné práce. Učitelé základních škol se spíše přiklání ke stanovisku, že používané učebnice jsou přehledné, ale výhrady mají k přílišnému množství informací na jedné stránce bez větších mezer, jež může především žákům mladšího věku činit potíže, mohou si připadat přehlčení a mohou mít problémy s rychlým vyhledáváním informací. V jednom případě se objevily stížnosti na způsob značení u jednotlivých cvičení, konkrétně na grafiku obrázku u cvičení (místo číselného značení autoři zvolili obrázky, které ovšem nejsou úplně jednoznačné a často není zcela jasné, co má obrázek zastupovat- pro učitele je poté složité obrázek pojmenovat a popsat žákům nebo si konkrétní cvičení zaznamenat do svého přípravného materiálu)- Fraus. Tato stanoviska jsou přímo spjatá s věkem žáků a jejich schopnostmi porozumět psanému textu apod.

4.3. Obtížnost a rozsah učiva

V této oblasti byl brán zřetel na celkový rozsah učiva prezentovaný ve vybraných učebnicích a jejich adekvátnost vzhledem k předpokládanému věku žáků a studentů. I zde dochází k odlišnostem ve výpovědích u respondentů zastupujících základní/ střední školy. První respondent z prostředí ZŠ byl s obtížností učiva spokojen, prezentované učivo hodnotil jako adekvátně podané pro odpovídající věkovou skupinu. Spokojen byl i s hloubkou informací- je předkládáno pouze učivo důležité bez zbytečných detailů (Nová škola). Druhý respondent ZŠ vyjádřil stejné stanovisko v tom ohledu, že je zcela zbytečné žáky přetěžovat nadměru detailními informacemi nebo pojmy, cizími slovy, které ještě neodpovídají věku. Tyto aspekty však jím zvolená učebnice nesplňuje (Fraus): *„něčím prostě ty děti nezatěžuju, pokud je to hodně teoretické, něco mi pro ně přijde hodně složité, třeba tady: analýza, syntéza, dedukce, indukce, to si myslím, že je pro ně v osmé třídě dost složitý“*. Požadavky učitelů na obtížnost a rozsah učiva se shodují, avšak realizace je v rámci užívaných učebnic různá. Naopak naprostá shoda v nedostatečnosti rozsahu učiva nastala u respondentů z prostředí SŠ. Všichni dotazovaní užívané učebnice zhodnotili jako obsahově nedostatečné a požadovali by větší hloubku informací. Učitelé cítí potřebu některé učivo probíhat se studenty více do hloubky, proto se uchylují k doplňkovým zdrojům učiva- učivo probírají z vlastních materiálů, doplňují vlastními zdroji apod. Na druhou stranu ale přiznávají, že záměrně zvolili souhrnné učebnice na období čtyř let studia, z nejrůznějších důvodů, a proto ani nepředpokládají, že by učebnice mohla pojmut do hloubky všechno požadované učivo. Nejčastěji proto tyto učebnice slouží jako tzv. kostra učiva, základní faktografický přehled. Dva ze tří respondentů se poté shodli na dostatečné srozumitelnosti učiva pro předpokládaný věk a dosažené znalosti a schopnosti studentů. Jeden z respondentů uvedl, že se mu jazyk učebnice jeví, především pro studenty prvního ročníku, poněkud náročnější, což ale nemusí být nutně zápor: *někdy je to náročnější, ale to nevadí, já jsem ráda, aspoň se naučí hledat a třídit informace, pracovat se zdroji a odbornými texty, super příprava na vysokou.“*

4.4. Odborná správnost

V tomto aspektu se zcela shodli učitelé středních i základních škol. Ani jeden z respondentů, dle svých slov, nenarazil v používané učebnici na obsahové chyby nebo nejasnosti, které by výrazným způsobem narušovaly sdělení samotné nebo mohly působit obtíže studentům. Při hodnocení obsahové správnosti dva dotazovaní upozorňovali na relativnost tohoto bodu a neschopnost z pozice učitele zhodnotit tento aspekt objektivně, což souvisí s povahou disciplíny samotné: „*Jak hodnotíte obsahovou správnost?*“ - *To je asi v pořádku, pokud jsem schopen to já, nebo vlastně u tohoto oboru kdokoliv, objektivně soudit.*“

4.5. Zajímavost, přesah do praktického života

Tento bod hodnocení sledoval, zda jsou učitelé toho názoru, že zvolená prezentace učiva v konkrétních učebnicích je pro žáky/studenty zajímavá, zda má přesah do praktického života (žáci/studenti vidí souvislost s praxí, využitelnost učiva), zda je pro ně dostatečně atraktivní a motivující. V této oblasti se učitelé zcela shodli na tom, že snahou autorů všech sledovaných učebnic bylo propojení teorie s praxí, což se ve výsledku podařilo. Učebnice poskytují propojení teorie s praxí, a to převážně zařazováním vhodných kazuistik a příkladů, které jsou spjaty s reáliemi, jež studenti mohou znát: „*V tomhle se autoři snaží, je tu hodně příkladů blízkých pro studenty- třeba tady, jak se mluví o stresu, tak jako příklad je uvedena maturitní zkouška...*“ (Computer Press). Dalším prostředkem pro zvýšení atraktivity pro uživatele učebnic je doplňkový text, který převážně reflektuje aktuální témata (samozřejmě v době vzniku učebnice) nebo poskytuje zajímavosti: „*Libí se mi ty texty navíc, ve sloupku vedle hlavního textu, ty vlastně dělají výklad zajímavější, zvláštější.*“ (Didaktis). Učitelé se shodují na tom, že všechny tyto náležitosti mají v současných učebnicích své místo, protože udržují souvislost teorie s praxí, ukazují využitelnost osvojeného učiva v dalším životě a potvrzují skutečnost, že má smysl získat alespoň základní povědomí o dané disciplíně. Učitelé základních škol navíc vyzdvihují vhodnost zařazení různých zamyšlení, kde mohou žáci vycházet z prostředí, které znají a je jim blízké (především v tématech typu naše škola, rodina, kamarádi apod.)- ty i poskytují žákům prostor k vyjádření a vlastní reflexi skutečnosti a látku z praktického života sami propojí s teoretickým základem.

Učebnice tak dává žákům šanci se v hodinách občanské výchovy více otevřít, mluvit o svých niterních pocitech, což oba respondenti vyhodnotili v rámci tohoto předmětu jako velmi přínosné a potřebné. K tomuto ale uvádí, že nikdy žáky nenutí, aby myšlenky a poznatky tohoto typu sdělovali nutně nahlas, pokud sami nechtějí.

4.6. Obrazový materiál

V aspektu obrazového materiálu- vhodnosti zvolených ilustrací, obrázků, případně grafů a tabulek a jejich podnětnosti, se učitelé v hodnocení opět rozdělili na skupiny z prostředí ZŠ a SŠ. Učitelé základních škol nemají k obrazovému aparátu žádné výhrady, obrázky se jim jeví jako zcela vhodně zařazené i zvolené, též odpovídající věku žáků. Kladné hodnocení dostala též různorodost obrázků- v učebnici se nachází obrázky kreslené i skutečné fotografie (Fraus). Ovšem dva ze tří středoškolských pedagogů nebyli se zvoleným obrazovým materiálem spokojeni. V jednom případě se objevily výtky vůči malému prostoru, na kterém jsou grafy, tabulky a obrázky prezentovány. To může mít posléze vliv na přehlednost a srozumitelnost obsahu. Další respondent byl nespokojen s celkovým výběrem obrazového materiálu: *„tady je znatelná veliká snaha udělat moderní a zajímavý podklad k výuce, ale učebnice má bohužel charakter povrchního mládežnického časopisu, strohé popisy pod obrázky nevedou ani k zamyšlení, ani k možnosti výuky.“* (Computer Media). Třetí pedagog působící na střední škole sice výhrady vůči obrazovému aparátu měl- učebnice dle něj neobsahovala vůbec žádné obrázky, což způsobuje nízkou atraktivitu učiva, látka se jeví jako nudná: *„vhodný obrázek nebo fotka by se asi hodily, pak to působí tak nějak nudně a mdle.“* (Computer Press). Na druhou stranu ale tento vyučující v učebnici pro střední školu obrázky a ilustrace nepostrádá a uvádí, že na tomto stupni školství již obrazový materiál není potřeba, protože souhrnná učebnice je spíše koncipována jako skriptum a základní informační podklad pro studenty a jejich samostudium.

4.7. Shoda s kurikulárními dokumenty

V tomto bodě hodnocení dospěli pedagogové k naprosté shodě ve svých odpovědích. Všechny používané učebnice jsou, dle jejich názoru, ve shodě s Rámcovým vzdělávacím programem, obsahují všechny tematické bloky, které RVP požaduje. Velká část zvolených učebnic také tento aspekt deklaruje na deskách nebo titulních stranách v souvislosti s doložkou MŠMT.

V souvislosti s ŠVP se učitelé shodli na tom, že tento program často tvoří s přihlédnutím k učebnici tak, aby učivo odpovídalo, proto ani v tomto ohledu neměli výhrady.

4.8. Diferenciace učiva

Otázka ohledně diferenciace učiva sledovala, zda konkrétní učebnice nabízí dělení výkladu nebo úloh dle obtížnosti, zda poskytují úkoly pro nadanější žáky/studenty apod. V tomto ohledu se učitelé shodli, že zvolené učebnice v podstatě žádnou obdobnou diferenciace neobsahují, rozdílnosti ale nastaly v tom, zda učitelé vůbec něco podobného požadují. Učitelé základních škol vyloženou diferenciaci učiva nenalezli, avšak oba respondenti poukazovali na možnost využít učebnicí poskytovaný materiál pro tyto účely. Ve svých hodinách občas využívají postup, že žákům, kteří mají zadané úkoly již hotové a mají rychlejší tempo práce než ostatní, je nabídnuta alternativa v podobě prostudování nějaké části v učebnici (nejčastěji výkladový text), jež je učiteli hodnocena jako náročnější a neplánují ji zařadit do běžné výuky. Někdy jsou též tito žáci odkázáni na doplňkový text nebo zajímavosti. V jiných případech jsou učitelé nuceni učivo diferencovat dle vlastního uvážení z vlastních dodatečných zdrojů, např. mají tzv. rezervní cvičení nebo úkoly pro tyto účely. Oba respondenti se shodují na tom, že jim tento aspekt v současných učebnicích schází a jeho zařazení by uvítali. Učitelé středních škol též nenašli známky rozlišení učiva, na tomto stupni vzdělávání však již tento požadavek na učebnice nemají a nepovažují jej za významný nebo směřodátný: „*Diferenciace tu není, ale to mi nevadí, na střední škole už si může každý rozšiřovat zájem podle svého vlastního uvážení, pokud to někoho zajímá víc, může si to dohledat.*“ Všichni tři dotazovaní pedagogové SŠ uvedli, že jim absence tohoto prvku nevadí a vlastně si ani neumí představit, jak by mohla být diferenciace učiva realizována. Dva respondenti uvedli, že jedinou možností pro zařazení různě náročných úkolů by byl pracovní sešit vytvořen a prodáván jako sada společně s učebnicí. Diferenciace výkladového aparátu dle nich možná není, ale právě další doplňkové materiály, které by poskytovaly rozlišení v rámci samostatných úkolů apod., by ocenili.

4.9. Propojenost s dalšími obory

Do kategorie s názvem propojenost s dalšími obory náleží i sledování mezipředmětových vztahů, poskytování souvislostí a přesahů do dalších disciplín, jež učebnice poskytuje. Učitelé ZŠ jsou s propojeností a přesahem do jiných příbuzných disciplín spokojeni. Hodnocené učebnice jednotlivé obory adekvátně propojují, poskytují základní souvislosti, pokud se jedná o učivo vycházející z látky z jiného oboru a vyžadující jeho znalost pro další osvojení učiva. Učivo není redukováno na jednu disciplínu, ale v případě potřeby učebnice nabízejí dostatečný úvod a výběr informací z jiných disciplín. Nejčastěji se jedná o propojení s českým jazykem (oblast komunikace a mezilidských vztahů), přírodopisem (psychické jevy a procesy, vývojová psychologie) a okrajově s dějepisem (podstata lidství, vývoj člověka a jeho psychiky). Dva ze tří respondentů užívající učebnice pro střední školy nebyli s tímto bodem zcela spokojeni. Vytýkají absenci propojení učiva do souvislostí, což vysvětlují převážně velkým obsahem učiva společenských věd (není prostor pro další informace), též tím, že na střední škole se již předpokládá základní znalost z jiných oborů a schopnost samotných studentů si učivo propojit. Jeden z učitelů je v tomto ohledu zcela spokojen: „*myslím, že tohle je vyhovující a dostačující, vše je odděleno od zbytku textu, jsou tam i různé odkazy na další informace.*“ (Didaktis).

4.10. Vedení ke kritickému myšlení a aktivizace žáků/studentů

Tento bod byl zařazen proto, aby mohlo dojít k hodnocení toho, zda učebnice vede žáky/ studenty ke kritickému myšlení, zda je možné je na základě učebnice dostatečně aktivizovat a zapojit do výuky tak, jak je dle pedagogických zásad žádoucí. V hodnocení tohoto aspektu došlo k nejmarkantnější diferenciaci na učitele středních a základních škol. Pedagogové působící na ZŠ hodnotili učebnice jako velmi vyhovující, protože poskytují velké množství nejrůznějších aktivit, problémových úloh, podkladů pro samostatnou nebo skupinovou práci žáků apod.: „*Co se týká aktivit, tak je to skvělé, tady určitě ano, to přesně od občanky čekáme, že to bude položené na aktivitách a to tady určitě platí, spousta her a aktivizačních metod tady, mnoho námětů, aby pracovaly děti.*“ (Fraus). Dotazovaní se shodli, že zvolené učivo i navržené aktivity slouží k rozvoji kritického myšlení u jednotlivých žáků. Pokud v některých tématech aktivizace není ideální a dostačující, je možné využít metodiku pro učitele, která obsahuje další doplňkové materiály tohoto druhu.

Oproti tomu všichni respondenti středních škol byli s tímto bodem hodnocení velmi nespokojeni, tyto prvky ve zvolených učebnicích postrádají a jejich absenci považují za zásadní nedostatek. V učebnicích, dle jejich názoru, zcela chybí jakékoliv podoby aktivizace studentů: „nejsou tam žádné problémové úlohy, žádné návrhy aktivit, žádné projekty a texty, pracovní listy, nic takového.“ (Computer Press), „tahle učebnice rozhodně neobsahuje zadání úkolů pro studenty nebo nějaké problémové otázky, ani autentické texty“ (Didaktis). Všichni dotazovaní by tyto prvky v učebnicích přivítali a jejich nezařazení považují za velký zápor celé učebnice, protože právě v oblasti psychologie je možné studenty aktivizovat, zapojit, pokusit se koncipovat výuku jako interaktivní. Bez těchto prostředků zájem studentů o tuto disciplínu upadá a jeví se jím jako ryze teoretická disciplína, která pro ně není přitažlivá: „právě u té psychologie je potřeba to dělat zajímavější, aby je to aspoň trochu bavilo a zajímalo, a psychologie zajímavá je.“ Na straně druhé ale všichni tři respondenti poukázali na náročnost zařazení těchto aktivit ze strany autorů a tvůrců učebnic. Uznávají, že takto realizovaná učebnice asi nebyla úmyslem autorů, protože by jednak došlo ke zvětšení rozsahu celého učebního textu, jednak není, dle jejich názoru, na střední škole z časových důvodů pro velké množství aktivit prostor. Při hlubším zkoumání této skutečnosti se ukázalo, že učitelé na SŠ pociťují velký tlak, co se týče studijních výsledků žáků. Všichni dotazovaní se shodli na tom, že současný systém českého školství požaduje po studentech především faktografické údaje: „jsme tlačeni náročnými požadavky humanitních fakult, kde je vysoký převis uchazečů v náročných přijímacích testech- také ve Scio testech, jsou prověřovány hlavně encyklopedické znalosti jako nějaká terminologie, jména představitelů, letopočty, názvy směrů apod.“ Tyto požadavky se údajně netýkají pouze přípravy na vysokou školu, ale i maturitní zkoušky apod. Dva respondenti proto uvádějí, že jsou školou, potažmo systémem, nuceni k tomuto stylu učiva, který požaduje především znalosti, fakta a informace, protože je nutné, aby si škola budovala svou prestiž (úspěšnost u maturit, úspěšnost absolventů na VŠ) a lépe tak obstála mezi jinými středními školami. To vše následně spěje k tomu, že učitelé volí převážně učebnice tzv. souhrnné (obsahující učivo na období čtyř let). Ty poskytují souhrn požadovaných informací, slouží jako přehled základního učiva, který mohou studenti posléze využít právě k přípravě na různé další testy a zkoušky.

Pedagogové v rozhovorech nastínili dilema, které při volbě učebnic pro střední školy nastává: *Bud' se spokojíte s učebnicí na čtyři roky, to je vždy jen přehled učiva, bez zajímavostí, hlavní jsou informace, víc by se tam nevešlo, navíc pro studenty fajn. Nebo vyberete vyloženě učebnici psychologie, ta bude buď moc složitá, ne každý z toho chce maturovat, stejně se to do hloubky dělat nestihne, na to není prostor a pak to jsou vyhozené peníze zas.*“ Učitelé se tak přiklání ve všech třech případech k učebnici souhrnné, která je ekonomicky výhodnější a pro potřeby SŠ dostačující. Pokud mají snahu o zapojení a aktivizaci studentů, musí využít jiné zdroje. V tomto ohledu se opět všichni dotazovaní shodují na tom, že mají potřebu zařazovat další doplňkové materiály, aby hodinu učinili zajímavější pro studenty, protože, jak již bylo řečeno, zvolené učebnice jsou v tomto nevyhovující. Pro zpestření hodiny často používají nakopírované materiály z jiných učebnic, pracovní listy (převzaté nebo vytvořené), elektronické prezentace, nejružnější audio a video ukázky, obrazový materiál, autentické texty, návrhy aktivit, případně různé psychologické testy (testy osobnosti, testy inteligence apod.). Pedagog využívající učebnici z edice Didaktis ocenil existující doplňkový materiál přímo k učebnici- tj. soubor testů kopírující učivo v základní výkladové učebnici, ve kterém je ke každé kapitole navržen test ověřující stupeň osvojených znalostí z výuky (Odmaturuj ze společenských věd- TESTY). Při rozhovoru byli učitelé vyzváni, aby navrhli řešení, které by jim v tomto ohledu vyhovovalo více. Dva ze tří dotazovaných jako možnou kompenzaci za nedostatečnou aktivizaci v rámci zvolené učebnice navrhli vytvoření pracovního sešitu, souboru pracovních listů nebo metodické příručky pro učitele. Tyto doplňkové materiály by nebyly součástí učebnice, právě proto, aby nebyl zbytečně navyšován rozsah, ale z učebnice by vycházely a tvořily by tak kompaktní sadu: *„strašně moc bych ocenila, kdyby vydali metodickou příručku s těmi doplňkovými materiály, vypracovanými úkoly pro studenty, pracovními listy, testy, návrhy projektů a tak, pak by to bylo dokonalé duo- stručná učebnice jako základní text a metodická příručka.*“ Další návrh spočíval ve vytvoření webových stránek s aktivizujícími materiály k učebnici, jež by bylo možné stáhnout, vytisknout a dále s nimi pracovat. Jeden z dotazovaných v rámci své výuky pracoval s učebnicí, k níž byla vytvořena tzv. cvičebnice, avšak vyučující nebyl s tímto materiálem spokojen: *„doplňující příručka je, ale je to obrovsky časově náročné s tím pracovat, není to dobře udělané, často jsou ty úkoly takové naivní.*“ (Computer Media). Všichni učitelé se též shodli na tom, že by uvítali doplnění o další interaktivní moderní pomůcky, jako jsou například: videa (DVD jako součást doplňkového materiálu k učebnici nebo alespoň odkazy na webové stránky, ukázky), hry, pokusy apod.

4.11. Spokojenost žáků/studentů s učebnicí

I přesto, že cílem této práce nebylo zmapovat názory žáků/studentů na učebnice konkrétního oboru a vyučovacího předmětu, zprostředkovaně byl tento aspekt též brán v potaz. V rámci rozhovorů bylo zjišťováno, jak jsou, dle názorů a postřehů učitelů, žáci/studenti spokojeni se zvolenou učebnicí. Ve všech pěti případech vyučující uváděli, že uživatelé učebnice jsou v rámci možností spokojeni, nekladou odpor při práci s ní a při diskuzích na toto téma neměli větších výhrad. Na druhé straně ale všichni dotazovaní potvrdili, že na názor žáků/studentů není v tomto ohledu brán zřetel a ani není nijak směrodatný při výběru konkrétní učebnice pro výuku. Učitelé středních škol navíc nabízejí studentům informace o dalších učebnicích (převážně pro studenty s hlubším zájmem o obor a ty, kteří by chtěli ve studiu psychologie pokračovat v rámci dalšího vzdělávání), jež by mohly být přínosné, někdy dokonce zprostředkovávají a usnadňují jejich koupi (hromadná objednávka apod.). To však převážně v rámci specifických volitelných seminářů v posledních dvou letech studia, např. společenskovední seminář, seminář psychologie a sociologie apod.

4.12. Celková spokojenost/ nespokojenost s učebnicí

V poslední části byli učitelé vyzváni, aby se vyjádřili k tomu, zda jsou s užívanou učebnicí ve výsledku spokojeni či nikoliv, jaké největší klady a zápory na učebnici spatřují. Případně jaké by měli návrhy pro případné zlepšení.

Učebnice základních škol

edice Fraus (celková spokojenost: ano)

Klady: velké množství aktivizačních metod, her-inspirace pro zapojení žáků

Zápory: nedostatečná přehlednost vzhledem k věku žáků- nejasné značky označující cvičení, příliš těsná struktura textu (nedostatečné mezery v textu)

edice Nová škola (celková spokojenost: ano)

Klady: přehlednost (vhodné barevné rozlišení), zařazení obrázků a ilustrací, cvičení sloužící k opakování probrané látky a upevnění učiva

Zápory: absence pracovního sešitu, doplňujících odkazů (například na videa), chybí návrh opakovacího testu probrané látky na konci každé kapitoly

Učebnice středních škol

edice Didaktis (celková spokojenost: ano)

Klady: možnost využít učebnici na celé čtyři roky studia- ekonomická úspornost, obsahová dostatečnost, stručný a přehledný souhrn učiva, přehlednost členění textu- vhodná grafika, příznivá cena

Zápory: absence aktivizačních metod, nedostatečné zapojení studentů, chybí doplňkové materiály (pracovní sešit, pracovní listy, návrhy projektů, autentické texty, metodická příručka apod.)

edice Computer Press (celková spokojenost: ne)

Klady: možnost využít učebnici na celé čtyři roky studia, obsahová dostatečnost

Zápory: nepřehlednost textu, absence obrazového materiálu, absence aktivizačních metod, nedostatečné zapojení studentů, chybí doplňkové materiály (pracovní sešit, pracovní listy, návrhy projektů, metodická příručka apod.)

edice Computer Media (celková spokojenost: ne, opuštění této učebnice- hledání nové, lepší)

Klady: souhrn základního učiva

Zápory: nedostatečný rozsah učiva (nedostatečná hloubka), absence aktivizačních metod, nedostatečné zapojení interaktivních moderních pomůcek, nízká shoda s RVP .

4.13. Spokojenost/ nespokojenost s nabídkou učebnic na českém trhu

Učitelé základních škol jsou s nabídkou učebnic občanské výchovy zcela spokojeni, uvádí, že nabídka učebnic je dostatečně široká a lze nalézt učebnici, která bude zcela vyhovovat požadavkům a nárokům vyučování. Učitelé středních škol jsou v zásadě též spokojeni, avšak mají výhrady. Český trh, dle dvou respondentů, nabízí obstojné učebnice, avšak pro kvalitní výuku je nutné je kombinovat, aby byl efekt vyhovující. Proto se v obou případech uchylují k tomu, že studenti pro své potřeby využívají učebnic souhrnných, které tvoří informační základ výuky a učitelé vlastní učebnice další, převážně učebnice zpracovávající pouze oblast psychologie. Z těchto poté vybírají jednotlivé materiály, ty zařazují do výuky, poskytují studentům (okopírované nebo v elektronické podobě).

Převážně v situacích, kdy chtějí studenty zapojit do výuky a zaktivizovat. Nabídka učebnic je tedy dostatečná, existuje dostatečné množství učebnic souhrnných i učebnic zaměřených pouze na oblast psychologie, učitelé však spatřují problém v tom, že zatím nenalezli učebnici komplexní, která by splňovala všechny požadavky. Respondenti by uvítali vytvoření jedné učebnice, jež by byla jednak obsahově správná a dostatečně informačně zpracována, jednak poskytovala aktivizační prvky pro možné zapojení studentů (minimálně formou dalšího doplňkového materiálu- pracovního sešitu, metodické příručky apod.). Třetí z dotazovaných zhodnotil nabídku učebnic jako zcela nevyhovující, a to převážně kvůli nekonceptnosti a povrchnosti jednotlivých učebnic.

4.14 Shrnutí

Cílem této části práce bylo zhodnocení jednotlivých aspektů v učebnicích pro základní a střední školy prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů s jednotlivými učiteli. Většina údajů byla zpracovávána neadresně proto, aby výsledky byly co nejvíce obecné. Podkapitola s názvem: Celková spokojenost/nespokojenost s učebnicí poskytovala výsledky, kterých dosáhly jednotlivé učebnice konkrétně. Pro přehlednost dosažených dat v jednotlivých oblastech hodnocení byla vytvořena následující tabulka s výsledky. Výsledky jsou rozděleny do dvou skupin- hodnocení učebnic pro základní školy a hodnocení učebnic pro střední školy dle jednotlivých sledovaných aspektů, u každé oblasti je zaznamenáno buď znaménko + (s danou oblastí byl respondent spokojen a hodnotí ji kladně), nebo znaménko – (s danou oblastí respondent spokojen nebyl)- počet znamének odpovídá počtu respondentů.

Tabulka č. 6- Shrnutí výsledků v jednotlivých aspektech hodnocení

hodnocená oblast	učebnice pro ZŠ		učebnice pro SŠ		
přehlednost	+	-	+	+	+
rozsah učiva	+	-	-	-	-
obtížnost učiva	+	-	+	+	+
odborná správnost	+	+	+	+	+
zajímavost, přesah do praktického života	+	+	+	+	+
obrazový materiál	+	+	+	-	-
shoda s kurikulárními dokumenty	+	+	+	+	+
diferenciace učiva	+	-	-	-	-
propojenost s dalšími obory	+	+	-	+	+
vedení ke kritickému myšlení, aktivizace žáků/studentů	+	+	-	-	-
celková spokojenost s učebnicí	+	+	+	-	-
spokojenost s nabídkou učebnic	+	+	+/-	+/-	-

Z tabulky lze jasně vyčíst, jaké největší klady a zápory učitelé ve svých učebnicích spatřují a jak se liší hodnocení jednotlivých aspektů v rámci učebnic základních a středních škol. Učitelé základních škol byli s většinou hodnocených bodů spokojeni. Za závažnější problém považovali pouze nedostatečnou diferenciaci učiva. Naproti tomu učitelé středních škol nebyli se svými učebnicemi spokojeni ve větším množství hodnocených oblastí: jako zápor hodnotili též nedostatečnou diferenciaci učiva, ale také absenci aktivizačních metod a nedostatečné vedení ke kritickému myšlení pro studenty. Tento bod také označili za jeden z nepodstatnějších a jeho nenaplnění je, dle jejich názoru, problém současných učebnic psychologie pro střední školy.

III. b) ČÁST DRUHÁ

1. Použité metody

Druhá část je koncipována v návaznosti na dosažené výsledky v první části, ve které se učitelé středních a základních škol shodli na nedostatecích ve svých momentálně užívaných učebnicích. Učitelé základních škol byli se svou učebnicí i nabídkou učebnic občanské výchovy na českém trhu spokojeni, učitelé střední škol však nikoliv, a to hned v několika aspektech. Cílem této části práce je proto poukázat na učebnici, která tyto požadavky splňuje. Jako největší zápor užívaných učebnic byl uveden nedostatek aktivizujících podnětů a materiálů pro zapojení studentů a téměř nulová diferenciací učiva. Na základě toho byla vybrána učebnice: *Člověk jako osobnost-Psychologie pro střední školy*, Přemysl Šil, Jana Karolová (nakladatelství Olomouc, 2007), jejíž součástí je soubor pracovních listů a velké množství aktivit seminárního typu. Právě zařazení pracovních listů nebo vznik pracovního sešitu označovali učitelé jako jedno z možných řešení nedostatečnosti stávajících učebnic. Náplní této části práce bude vlastní analýza zmíněné učebnice psychologie pro střední školy prostřednictvím totožných skupin k hodnocení, které byly východiskem pro rozhovory s učiteli, a to proto, aby byla zachována co největší objektivita a výsledky byly porovnatelné (viz Příloha B). Stejně jako v první části bude hodnocení subjektivní, protože je pracováno s lidským faktorem.

2. Základní údaje o učebnici: Člověk jako osobnost

Učebnice je výrazně odlišná od předchozích zkoumaných učebnic pro střední školy již na první pohled. Netradiční je nejenom grafika a obrazový materiál, ale především koncepce a struktura celé učebnice. Učivo je členěno do lekcí (celkem 28), každá lekce odpovídá jedné vyučovací hodině. Samotný učební text je rozdělen na tzv. žákovskou a tzv. učitelskou část, díky tomuto členění má učitel na každou lekci k dispozici tzv. učitelský list (metodické pokyny pro vedení hodiny), tzv. pracovní žákovský list pro studenty přímo v učebnici a volně vloženou přílohu pro vyplnění jednotlivých úkolů. Učitelská část obsahuje jakýsi návrh osnovy předmětu, tzn. nástin Rámcového vzdělávacího programu- charakteristika vyučovacího předmětu, klíčové kompetence, očekávané výstupy apod. Tento netradiční způsob zpracování učebnice odpovídá záměru autorů, ti chtěli, dle svého prohlášení: poskytnout jiný, alternativní způsob probírání stanoveného učiva a jeho lepší přiblížení normálnímu životu.

Cílem bylo nejenom poskytnout netradiční učebnici, ale usilovat o jiný způsob pojetí výuky základů společenských věd. Výuka oboru psychologie by se měla, dle autorů, snažit o to, aby student lépe poznal sám sebe, poznal své odlišnosti od ostatních, pochopil co je pro něj typické a naučil se učit. Účelem učebnice není faktografický soupis informací a všech poznatků z oboru psychologie, jedná se spíše o soubor námětů a pomůcek pro netradiční organizaci hodin. V samotném úvodním slovu pro žáka je uvedeno: „*přednášení od tabule se dočkáte opravdu jen velice málo, zápisy se nebudou konat vůbec. Čas hodin bude maximálně využit k celé řadě aktivit*“ (Karolová, Šil, 2007). Následně však autoři apelují na to, aby studenti nepodlehli pocitu, že se jedná pouze o hry, protože i prostřednictvím aktivit lze dosáhnout dostatečného poznání. Na rozdíl od všech učebnic sledovaných v předchozí části, které byli tzv. souhrnné, tedy obsahovaly učivo společenských věd pro čtyři roky studia, tato učebnice zpracovává pouze oblast psychologie.

3. Výsledky

Výsledky pro tuto část byly získány prostřednictvím vlastní analýzy výše zmíněné učebnice z pohledu budoucího pedagoga společenských věd pro střední školy, která byla strukturována dle první části teoretické práce na základě stejných výchozích bodů a sledovaných aspektů.

3.1. Přehlednost

Tato část opět sledovala strukturu učiva, členění textu a možnou orientaci v něm. Autoři hodnocené učebnice zvolili jednodušší design, celá učebnice je černobílého provedení, pro zvýraznění je použita červená barva. Učivo je členěno dle již zmíněných lekcí, každá lekce má stejnou strukturu: nadpis, motto lekce (citát, úryvek z knihy, komiksové zobrazení apod.), cíl lekce (výchovní či vzdělávací cíl- čeho má student v rámci této hodiny dosáhnout), úkoly (seznam úkolů pro studenty), přílohy (pracovní listy), a následné shrnutí učiva. Všechny tyto oddíly jsou také označeny příslušnou značkou. Autoři pro podporu přehlednosti využili různé velikosti a úpravy písma (podtržení, kurzíva, tučné písmo), někdy je však zavádějící, zda se jedná o nadpis nebo podnadpis, především při rychlé orientaci v textu.

To je přičítáno především absenci číselného značení nebo členění textu. Učební text pro studenty je částečně koncipován jako v podstatě pracovní sešit, v některých místech je prostor na vpisování odpovědí na připravené otázky, prostor pro poznámky nebo grafické ztvárnění, toto užívání může posléze také částečně narušit přehlednost textu.

3.2. Obtížnost a rozsah učiva

O základním textu ani přiložených materiálech rozhodně nelze říci, že je přehnaně obtížný, spíše naopak. Jedná se o základní přehled učiva- nejnужnější definice a členění, případně vhodný příklad pro ilustraci, bez dalšího popisování, představování apod. Výskyt cizích slov je zde též redukován pouze na nutné minimum, všechna cizí slova jsou ihned vysvětlena, případně je poskytnut známější ekvivalent. Celkový jazyk učebnice je velmi srozumitelný a příliš neodpovídá běžnému odbornému funkčnímu stylu, který je často používán. Výkladový text je prokládán pasážemi, jež usilují o větší přiblížení celé disciplíny psychologie studentům, jedná se především o pasáže úvahové, ty by měly studenty podněcovat k zamyšlení, např.: „*Člověk se narodí a obklopuje ho vesmír se všemi svými tajemstvími. Dříve nebo později si pak člověk nutně začne klást otázky: Kdo jsem, Proč jsem tady, Jaký je smysl mého života?*“ (str. 31). Posouzení podnětnosti těchto pasáží je zřejmě individuální záležitostí. Rozsah učiva je též spíše menší, jedná se převážně o základní učivo, faktem ale je, že učivo vychází z RVP a rozsahově mu odpovídá. Jsou zastoupeny všechny tematické celky, neobjevuje se ale žádné rozšiřující, nadstavbové učivo. Pro potřeby gymnázia by zřejmě muselo být částečně rozšířeno a prezentováno více do hloubky, především pro potřeby maturitní zkoušky nebo případných přijímacích zkoušek na vysoké školy humanitního zaměření. Učivo je předkládáno spíše jako přehled, tj. definice a její vysvětlení, dělení problematiky, základní znaky, nikoliv však zasazení do hlubších souvislostí a kontextů, množství příkladů je též omezeno, např.: *Charakter je především získaný- formuje se působením výchovy a dalších společenských vlivů.*“- není uvedeno jakých vlivů, bylo by na místě (str. 108). Většina učiva je prezentována v bodech nebo krátkých větách, neobjevují se rozsáhlejší popisné pasáže, které např. detailněji vysvětlují danou problematiku nebo poukazují na více úhlů problému. Je zde patrné, že učebnice opravdu není vystavěna primárně jako informační, cílem není zahltit studenty znalostmi, které by měli znát.

Největší důraz je zde kladen na důkladné pochopení podstaty dané látky, osvojení schopností pro praktický život a získání základního přehledu v rámci této disciplíny (podstata psychologie, její praktický dopad a využití, základní terminologie oboru, vybraní představitelé z historie vědy, nejdůležitější metody zkoumání, samotné psychické procesy a stavy- s co největším přesahem do praxe).

3.3. Odborná správnost

Na první pohled se zdá, že učebnice neobsahuje žádné faktické chyby a po obsahové stránce je zcela vyhovující. Definice jsou většinou přesné a odpovídající. Při hlubším zkoumání se však objevují drobné nejasnosti, těžkopádné a pro potřeby středoškolské učebnice příliš neformální a odlehčené formulace: „*Krátkodobá paměť podrzuje data asi minutu...*“ (str. 78). Častá prezentace informací pouze v bodech nebo jednoduchých větách může v některých případech částečně bránit dostatečnému porozumění, převážně pokud student nedisponuje předchozí znalostí tématu. Některé informace sloužící pro lepší ilustraci mohou působit zavádějícím dojmem, např. pro ilustraci učiva o temperamentu jsou ke každému typu temperamentu přiřazeny, mimo samotnou definici, osobnosti z historie, které by měly daný typ reprezentovat: „*sangvinik- v dějinách například: Přemysl Otakar II., Galileo Galilei, J. W. Goethe, choleric- v dějinách například: Dante Alighieri, Jan Žižka, Petr Veliký apod.*“ (str. 91). Příklady se v tomto případě jeví jako zcela náhodné, nepodložené a pro studenty asi nepříliš přínosné. Přesto učebnice dostatečně operuje se základní terminologií, užívá ji logicky, vhodně vysvětluje apod., např.: „*validita (platnost)- zda test zjišťuje ta data, která zjišťovat má.*“ (str. 45).

3.4. Zajímavost, přesah do praktického života

Aspekt zajímavosti pro studenty a přesahu do praktického života je v této učebnici zcela nezpochybnitelný. Autoři zcela jistě usilují o to, aby látku zprostředkovali zajímavě, aby byla pro studenty motivující a hlavně aby měla souvislost s praktickým životem. Psychologie je zde prezentována jako disciplína, kterou lze vyučovat prakticky se zaměřením na konkrétní zážitky a poznatky studentů. Po studentech je dokonce požadováno, aby svými postřehy do hodiny přispěli, aby se nad situací zamysleli, provedli sebereflexi svého chování, navrhli řešení problémové situace apod.

Studenti mají v učebnici prostor pro vlastní poznámky, často se po nich požaduje utvoření vlastního názoru. Například v lekci věnující se tematickému celku učení má student zaznamenat vlastní definici učení a zodpovědět dle svých vlastních zkušeností otázky typu: „*Co ses naučil?, Co jsi dokázal?, Co rád děláš, když se učíš?, Co chceš dokázat, v čem se chceš zlepšit? V čem potřebuješ pomoci? ...*“ (str. 23). Zamyšlení se nad těmito otázkami je uplatnitelné nejen v rámci psychologie jako vědní disciplíny, ale bezpochyby směřuje i k osobnímu rozvoji jednotlivce. Učebnice je též plná modelových situací z reálného života, se kterými se student může běžně setkat (osobně nebo skrze média), často je vyžadováno studentovo řešení, např.: „*Po promítnutí reklamy: Jezte popcorn! trvající 1 setinu vteřiny si diváci v kině koupí: a) více popcornu, b) méně popcornu, c) stejně jako bez promítnutí.*“ (str. 36). V učebnici se také objevuje velké množství podnětů k tomu, aby si student konkrétní situace mohl sám reálně prožít. Např.: v rámci tematického celku Temperament je studentům na začátku hodiny oznámeno, že je čeká opakovací neohlášený test (součástí metodického listu pro učitele jsou argumenty, které má případně použít: „Není povinností učitele hlásit všechny písemky“ apod.), studenti test absolvují a poté se dozví, že nebude učitelem vybírán ani známkován- cílem této aktivity nebylo zjištění hloubky znalostí studentů, nýbrž zkouška intenzity prožívání studentů v zátěžové situaci podpořena následnou reflexí za pomoci vytvořených otázek typu: „*Jak jste reagovali na neohlášený test? Vztekali jste se? Nadávali jste v duchu nebo nahlas*“ apod. (str. 90, 169). Studenti nejsou experimentům vystavováni pouze pasivně, ale v některých aktivitách je požadována jejich vlastní činnost (např. v podobě „mikrovýzkumu“- pozorování blízké osoby a zaznamenávání výsledků do připraveného archu).

3.5. Obrazový materiál

Poměr obrazového materiálu oproti předchozím učebnicím je znatelně vyšší. Důraz na vizuální složku je zřejmý již z obálky knihy, která je poměrně pestrá a složená z fotografií. Samotný učební text obsahuje černobílé fotografie studentů, kteří jsou v začátku představeni a v podstatě provází celou učebnicí. V sekci věnované učitelům, v tzv. učitelské části, jsou použity černobílé fotografie samotných autorů a tvůrců učebnice s komentáři. Fotografie jsou většinou doplněny tzv. bublinou s výpovědí, která nějakým způsobem reaguje na učební text- jedná se o názory postav, podněty k aktivitám, informace vhodné k zapamatování, popisky k jednotlivým částem textu, někdy mají funkci pouze „konverzační“- navázání kontaktu se čtenářem, glosování situace, užití citoslovcí apod.

V menším množství případů jsou fotografie bez popisků a slouží k lepší ilustraci probíraného a snazšímu zapamatování učiva. Na druhé straně jsou použity i černobílé kreslené obrázky nejrůznějších postaviček, které vstupují do komunikace se studenty na fotografiích a zastávají stejné funkce. Účelem tohoto typu obrazového materiálu je nespíše odlehčení učiva a proložení textu, protože zásadní roli pro obsahovou stránku tento aparát nemá. V učebnici je též přítomno dostatečné množství jiných grafických znázornění, jako jsou například tabulky pro záznamy studentů, schémata (Eysencovo dělení temperamentu, pyramida potřeb, podmíněné a nepodmíněné reflexy), zobrazení (optické klamy, lidský mozek), grafy (křivka zapomínání) apod. Tato grafická zpracování jsou vždy využita a zařazena zcela funkčně. Černobílá kombinace barev v celé učebnici je využita i z toho důvodu, že některé aktivity podněcují studenty k tomu, aby pracovali s barvami (pastelkami apod.) a přímo do učebnice značili, zaznamenávali atd. -např.: v lekci zaměřené na fyziologické mechanismy činností jsou studenti vyzváni, aby v černobílém obrázku mozku vybarvili konkrétní části zpracovávající reflexy atp. V rámci celé učebnice je též využíváno stejného systému značek pro označení částí textu (cíl lekce, úkoly, motto, kontrolní otázky, poznámka), v učitelské části je značení obdobné (cíle, klíčové pojmy, pomůcky, metody, kontrolní otázky, poznámka). Volně vložené pracovní listy téměř žádný obrazový materiál neobsahují, často slouží k tomu, aby byly rozstříhány na kartičky a užívali se v rámci hodiny nebo byly použity jako test pro studenty. Na několika vybraných listech se vyskytují opět černobílé obrázky, se kterými je dále v rámci aktivity pracováno (obrázkový soubor předmětů pro trénink vizuální paměti, zobrazení emocí apod.).

3.6. Shoda s kurikulárními dokumenty

Učebnice zcela vychází z Rámcového vzdělávacího programu a zcela splňuje požadavky na očekávané výstupy i učivo, což dokonce deklaruje i ve vstupních materiálech, na obálce knihy apod. V učebnici se též nachází návrh učebních osnov pro tvorbu školního vzdělávacího programu pro učitele. Shodu s těmito dokumenty zaručují i učebnice pro výuku dalších disciplín ze stejné edice (Člověk ve společnosti a v ekonomickém životě, Člověk jako občan a světoobčan, Člověk na cestě k moudrosti).

3.7. Diferenciace učiva

Sledovaná učebnice *Člověk jako osobnost* obsahuje prostředky, které mohou sloužit k diferenciaci učiva pro studenty dle obtížnosti. Součástí tzv. žákovské části učebnice jsou často pracovní listy s otázkami, jež jsou strukturovány dle učiva a je možné je upravovat nebo požadovat zodpovězení pouze vybraných dle aktuálních možností jednotlivých studentů. Pracovní listy obsahují otázky zaměřené na ověřování vědomostí a znalostí i formování postojů a hodnot, což je také možno využít v rámci rozlišení obtížnosti učiva. Aktivity popsané na volných listech, náležící k učebnici, mohou být upravovány a variovány opět dle potřeb učitele, často jsou vázány na práci ve skupinách, která je taktéž diferenciaci nakloněna (dělení do skupin dle možností studentů, dle jejich zájmů, dle vztahu k učivu, dle prospěchu apod.). Učebnice je též rozšířena o několik pracovních listů nebo návrhů aktivit pro práci ve společenskovedních seminářích různého typu- jedná se především o učivo nadstavbové, rozšiřující, pro které pravděpodobně nebude z časových důvodů v běžných hodinách prostor. Tyto učební materiály jsou využitelné nejenom v rámci zmíněných seminářů (pro studenty s hlubším zájmem o obor, pro studenty se zájmem pokračovat ve studiu psychologie apod.), ale i v běžných hodinách (pro studenty s rychlejším tempem práce apod.). Učebnice však nenabízí podklady pro diferenciaci ve výuce pouze pro učitele, ale poskytuje možnost i studentům samotným. V některých částech učebnice jsou navíc doplňující úkoly pro studenty s hlubším zájmem o danou problematiku, např.: *„A ještě doplňující úkol pro knihomoly: Přečtěte si knížku Roberta Fulghuma. Najdete v ní nejen další životně důležitá pravidla, ale i spoustu vtipného počteníčka.“* (str. 12). - učebnice pracuje s konkrétní pasáží uvedené knihy a jako nadstavbové učivo pro zájemce odkazuje na možnost získání dalších informací- splnění či nesplnění úkolů není poté učitelem nijak kontrolováno a jedná se čistě o dobrovolné rozšíření poznatků, případně všeobecného rozhledu ze strany studenta. Návrhy zadání domácích úkolů jsou přítomny za každou lekcí a je též možné je využít pro rozšíření učiva nebo dle uvážení učitele.

3.8 Propojenost s dalšími obory

Propojenost s dalšími obory a snaha o přesah do dalších vyučovaných předmětů je v této učebnici nepopíratelná. Autoři usilují o naplnění mezipředmětových vztahů prostřednictvím doplňkových textů a podnětů z různých oborů. Nejčastěji se objevuje propojenost s předmětem český jazyk a literatura v podobě úryvků z beletristických děl českých i světových autorů, které nějakým způsobem uvádí studenty do tématu či kapitoly, vedou k zamyšlení, např. tematika sociální stránky lidské osobnosti je doplněna částí textu z knihy Robinson Crusoe, tematika myšlenkových operací je demonstrována na postavě detektiva H. Poirota, tematika podstaty lidské duše je realizována na příkladu středověkého textu: Spor duše s tělem apod. V některých případech je použita opačná strategie, tj. studenti mají jmenovat literární postavu dle zadání (např. v lekcí zabývající se vůli-postava, která obtížně hledala cestu k cíli a nakonec jej dosáhla atp.). Zastoupena je i oblast mluvnice a psaného projevu (např.: vytvoření inzerátu- nabídka služby: co bych byl schopen naučit ostatní- tematický celek schopností). Objevuje se ale i přesah do hudební výchovy (uvedení textu tematické písně spolu s akordy), do biologie (učivo fyziologických mechanismů činností- centrální nervová soustava, podmíněné reflexy, učivo vývojové psychologie apod.). Snahou autorů je rozvíjet i cizí jazyky, např. úlohy typu: překlad známého přísloví do cizího jazyka, který student ovládá (Komu se nelení, tomu se zelení- v tematickém celku myšlení a řeč). Velmi zřejmá je také tendence působit na větší množství smyslů a poskytovat stimuly z různých oblastí. Učebnice proto nabízí úlohy, které požadují po studentech kreativitu (kresba tzv. výkonnostního stromu s úspěchy a neúspěchy studenta), působí např. na sluch (poslech nahrávky- následný soupis všech informací, který byl student schopen pochytit- tematický celek pozornosti). Sledovaná učebnice nepropojuje pouze předměty vyučované v rámci školních plánů, ale rozvíjí i klíčové kompetence a další předpoklady potřebné pro reálný život, např. čtenářskou gramotnost (studenti mají za úkol shromážďovat informace k tématu, vybírat důležité apod.). V několika aktivitách se též snaží o souvislost s reálným životem, např. popis pracovního postupu při vaření (v rámci skupin se mají studenti v absolutní tichosti „domluvit“ na správném pořadí kroků u zpřeházeného postupu receptu na rybí polévku).

3.9. Vedení ke kritickému myšlení a aktivizace studentů

V aspektu vedení ke kritickému myšlení a aktivizace studentů této učebnici není co vytknout. Požadavek tohoto je jedním ze základních záměrů autorů, což je na učebnici patrné na první pohled. Tomu odpovídá i celková odlišná koncepce učebnice- jak již bylo uvedeno výše, učebnice se skládá z žakovské a učitelské části a volně vložených pracovních listů, které jsou podkladem pro vybrané aktivity. Všechny lekce v žakovské části mají totožnou strukturu, což nepochybně vede k lepší přehlednosti a orientaci v učebnici. Každá lekce je uvedena částí, kterou autoři nazvali jako motto- ta je složena buď z nějakého citátu, zajímavosti, průvodního textu nebo právě úvodní aktivity. Ta je většinou postavena tak, že není třeba, aby studenti měli k její úspěšné realizaci předchozí znalost, slouží proto především k uvedení do tématu a jeho představení. Např. v lekci myšlení a řeč je úkolem studentů vybrat ze čtveřice pojmů ten, který do ní logicky nepatří- typu: učitel, hasič, lékař, poslanec, v dalších lekcích se nachází např. aktivity pohybové či aktivity zaměřené na rozvoj osobnostních a sociálních dovedností). V následující části lekce se nacházejí nejrůznější úkoly pro studenty. V úvodu je často požadováno, aby studenti předložili písemně vypracované úkoly z minulé hodiny- poté dochází k jejich společné kontrole, odpověděli na otázky z minulé hodiny nebo si napsali kontrolní test z předchozího učiva. Všechny tyto testy jsou součástí volně přiložených pracovních listů a učitel je proto nemusí tvořit. Většinou jsou koncipovány jako testy s možností otevřených odpovědí nebo s volbou možností odpovědí, a mnohdy slouží pro studenty pouze k opakování. Učebnice v této části poskytuje i metodické pokyny volně přístupné studentům (například: „*Nejprve se seznámíme s výsledky opakovacích testů z minulé hodiny.*“ - str. 109 nebo: „*Nejprve podle pokynů vyučujícího pomozte připravit prostor učebny*“ -str. 88.). Následující navržené aktivizační metody jsou realizovány různě, jedná se o typy cvičení přímo v učebnici (doplňování pojmů, přiřazování, tvoření dvojic, vybarvování obrazových materiálů, vpisování do tabulek apod.) nebo v rámci volně vložených pracovních listů (opakovací testy). Aktivity však nejsou realizovány pouze psanou formou, ale je využíváno i práce ve skupinách, vlastního mikrovýzkumu v terénu (např. podkladem je záznamový arch pro pozorování druhé osoby), výuky na stanovištích apod. Veškeré potřebné materiály pro uskutečnění aktivity (např. kartičky k rozstřihání pro dělení studentů do skupin, prázdné listy pro poznámky v rámci řešení úkolů atp.) jsou součástí volných listů.

Část aktivit je tvořena pouze podněty k individuálnímu zamyšlení či hodnocení (v tematickém celku zabývajícími se paměť se vyskytují otázky typu: „*Pamatujete si, kdy jste dostali první pusu nebo kdo byl Vaší první láskou?*“ - str. 76, v tematickém celku emoce např. otázky: „*Cítili jste někdy strach? Co se s vámi dělo?*“ – str. 88 apod.). Tyto podněty lze využít v rámci diskuze nebo je ponechat vlastnímu zamyšlení studentů. Až po této aktivizační části lekce následuje tzv. shrnutí, které je v podstatě prvním předložením faktickým informací. Jedná se o soubor poznatků, jenž se stává pouze ze základního přehledu informací- definice, podstatné dělení, nastínění vybraných problémů tématu, ilustrační příklady apod. - vše předpokládá doplnění výkladu ze strany učitele. Oblast kritického myšlení je zastoupena velkým množstvím problematických úloh, které vyžadují vlastní návrhy řešení od studentů. Pro rozvoj těchto dovedností může učitel využít také kontrolní otázky na konci každé lekce- ty zjišťují hloubku osvojených znalostí, vedou studenty k vzájemnému propojování poznatků, požadují uvedení příkladu a aplikaci do praktického života apod., např.: „*Srovnejte vjem a představu.*“, „*Na příkladech vysvětlete tvůrčí fantazii.*“, „*Jaké úlohy může plnit fantazie a snění v životě člověka?*“ (str. 64).

3.10. Shrnutí

Učebnice Člověk jako osobnost je nepochybně snahou o vytvoření zcela jiného zástupce mezi klasickými a v současnosti více rozšířenými učebnicemi pro střední školy. Oproti předchozím hodnoceným je tato reprezentantem učebnice obsahující učivo pouze jedné vědní disciplíny, nikoliv všech vyučovaných v předmětu společenských věd. Proto může být postavena především na aktivizaci studentů a není velkým způsobem navyšování její rozsah. Je však nutné každý rok investovat do nové učebnice, která zpracovává další vědní disciplíny. Učebnice není strukturována jako souhrn učiva (součástí není soupis všech informací, které by měl student znát), ale jedná se vlastně o komplet učebního textu, metodické příručky pro učitele, pracovního sešitu a volně vložených podkladových listů pro realizaci aktivit v jednom. Obsahová, informační složka je v učebnici částečně potlačena na úkor právě aktivizačních prvků, a proto se předpokládá, že vyučovací jednotka bude obohacena o výklad učitele. Zpracované informace jsou pouze shrnutím opravdu základního učiva, které mohou sloužit k osvojení primárních znalostí apod., větší důraz je ale kladen na osvojení schopností, postojů a hodnot, jež budou pro studenty využitelné v budoucím životě, díky kterým pochopí podstatu psychologie a její využitelnost a vliv. Proto je maximální pozornost věnována praktickým záležitostem více než teoretickým.

To samozřejmě může být v některých případech hodnoceno negativně, záleží ovšem na vyučovacím stylu konkrétního pedagoga a jeho koncepci vyučovací hodiny. Není nezbytně nutné využít všechny nabízené aktivity, je možné z nich zvolit ty, které se jeví jako podnětné a vhodné k zařazení do vyučovací jednotky. Pokud bude učebnice vhodně skloubena s invencí učitele, může jistě sloužit jako vhodný materiál, minimálně jako podnětná inspirace pro tvorbu vyučování a jeho ozvláštnění.

IV. DISKUSE

1. Interpretace dosažených výsledků

Z předložených výsledků z první části praktické částí vyplývá několik zásadních skutečností. Jednou z nich je, že nabídka učebnic pro základní školy, je pro učitele vyhovující a v konkrétních učebnicích nespátřují zásadní nedostatky, které by narušovaly nebo omezovaly její funkčnost. Učebnice pro základní školy jsou koncipovány a strukturovány vhodně, systematicky a nabízejí dostatečné množství aktivizujících prvků pro zapojení žáků, a to nejen v samotném učebním textu v podobě různých cvičení a podnětů k diskuzím, ale i v pracovním sešitě nebo metodické příručce, které jsou často jejich součástí. Učitele proto nemají potřebu pracovat s větším množstvím doplňujících materiálů či s více učebnicemi najednou. Další materiály tvoří pouze z vlastní iniciativy, pro zpestření hodiny např. jiným druhem práce nebo typem média (audio/video ukázky, prezentace apod.). Menší nedostatky spátřují pouze, dle jejich názoru, v nadbytečnosti předkládaných informací a přílišné hloubce, tyto poznatky ovšem nemusí v rámci hodiny nutně využít, a proto je zařazují pro potřeby diferenciaci dle schopností a tempa práce žáků. Situace je ovlivněna též faktem, že žáci základních škol s učebnicí pracují pouze v hodinách v rámci výuky, pro potřeby domácího učení nebo přípravy na testy a písemné práce ji nevyužívají tolik, protože učitel často vede žáky k vedení zápisků z hodin do zvláštního sešitu. Též se učitelé základních škol neseťkávají s takovým tlakem ze strany rodičů žáků kvůli financím, které jsou za učebnice vynakládány, protože většina učebních materiálů (kromě pracovních sešitů) je hrazena z prostředků samotné školy. Výběr učebnice je tak podřízen převážně potřebám konkrétního učitele a jeho požadavkům, přesto ale respondenti uváděli, že finanční aspekt hraje při volbě svou roli a to v závislosti na objemu volných financí, které škola obdrží.

Požadavek na finanční únosnost je však potlačen skutečností, že téměř všechny učebnice občanské výchovy pro základní školy se pohybují ve velmi obdobné cenové relaci. Dalším, školou nebo samotným pedagogem, zvažovaným aspektem při volbě učebnic je to, zda je učebnice pro daný ročník součástí celé ediční řady. Škola poté může nakoupit celou ediční řadu od jednoho nakladatelství, dle potřeby je možné zařazovat učivo z jiných ročníků a využít k tomu učebnice, které tomu odpovídají. Výhodu mohou mít ty ediční řady, jež se osvědčily v rámci výuky jiného předmětu. Jedním z možných vysvětlení převážné spokojenosti učitelů s nabízenými učebnicemi, může být i to, že učivo občanské výchovy na základní škole je tvořeno převážně tématy praktickými, které jsou běžně známé, využíváné v každodenním životě a jsou součástí všeobecného přehledu, a učitel tak nepotřebuje takovou oporu učebnice a její případné nedostatky je schopen kompenzovat sám.

Učitelé středních škol však měli k používaným učebnicím mnohem větší výhrady a spatřovali na nich více nedokonalostí, které mají vliv na jejich kvalitu. Situace na středních školách je samozřejmě odlišná oproti školám základním a to hned v několika faktorech. Na učitele středních škol jsou kladeny mnohdy výraznější nároky, co se týče studijních výsledků studentů. Současná praxe je taková, že střední školy jsou si vzájemně konkurencí a musí usilovat o jednotlivé studenty. Jedním z využívaných prostředků pro zvýšení počtu uchazečů a potenciálních studentů je obstojná prestiž školy, která je často formována procentem úspěšnosti u maturitní zkoušky a především počtem absolventů, jež byli přijati na vysoké školy apod. Příjímací zkoušky na vysoké školy humanitních oborů (například právě psychologie a oborů přidružených) jsou často vystavěny na všeobecném přehledu, a nadstavbové znalosti zvoleného oboru (ten odráží hlubší zájem o obor)- jsou tedy testovány převážně znalosti, nikoliv však hodnoty a postoje jednotlivých uchazečů. Pokud učitelé chtějí na tento trend reagovat a zajistit tak dobrou pověst pro svou školu, která s sebou přináší nové studenty, musí zajistit dobrou přípravu studentů především v oblasti faktografických znalostí a pojmů (definice, terminologie, představitelé, datace apod.)- přijímací testy mají totiž často podobu výběru z několika možných odpovědí u každé otázky (tzv. a, b, c, d test), který je orientován právě na tyto informace. Na základě toho jsou pak učitelé směřováni k tomu, aby studentům poskytli vzdělání tohoto typu, a proto často volí spíše učebnice, které jsou souborem encyklopedických informací, a největší prostor je věnován teoretické stránce věci.

To potvrzuje i např. Zouhar (2003), který poukazuje na to, že je velmi často usilováno především o to, aby studentům byly předány základy dané vědy, učebnice však nepomáhá studentům poznat sebe samotné. Aktivizační prvky v tomto mohou pomoci- studenti jsou zapojeni do výuky a v různých aktivitách si ujasňují své slabé a silné stránky. V případě, že se z časových důvodů nestihne v rámci hodiny probrat potřebné učivo do takové míry, student má stále k dispozici učebnici pro samostudium a vlastní přípravu, např. pro přijímací zkoušky na vysoké školy. Při výuce humanitních předmětů je též na středních školách zaváděno to, že studentům odpadá povinnost vést si sešit a zapisovat poznámky z výkladu učitele, ale učebnice slouží jako přehled učiva, student sleduje výklad a podstatné informace si podtrhává nebo jinak označuje. V podstatě je tedy žádoucí, aby učebnice obsahovala dostatečné množství informací a téměř pokryla celou vědní disciplínu. Dalším faktorem, který má nepochybně vliv na výběr učebnice pro výuku, je faktor finanční. Zde máme oporu i v odborné literatuře, např. Hudecová (2001) na základě svého výzkumu sestavila žebříček nejčastějších důvodů, které hrají roli při volbě učebnice ze strany učitelů- finanční aspekt obsadil hned třetí místo tohoto žebříčku (na prvním místě se umístilo to, že se učebnice jeví jako vyhovující, na místě druhém to, nakolik učebnice odpovídá osnovám/RVP). Většina učebních materiálů na středních školách je hrazena samotnými studenty, potažmo samozřejmě rodiči. Vzhledem k mylnému povědomí o předmětu společenských věd (často vnímám jako předmět okrajový, ne tolik podstatný, odpovídající občanské a rodinné výchově na základní škole) rodiče nepovažují za nutné investovat větší finanční prostředky na jeho výuku. Jako přínosnější hodnotí investici do učebnic a pracovních sešitů pro výuku cizích jazyků, českého jazyka apod. Učitelé se proto z těchto důvodů přiklání spíše k učebnicím souhrnným, které obsahují všechny disciplíny společenských věd v jedné knize a studenti ji mohou využívat po celou dobu svého studia na dané škole. Finanční obnos je tak nutné vynaložit pouze v prvním ročníku. Hlavním požadavkem na učebnici je to, aby shrnovala veškeré učivo společenských věd, a i přesto měla přijatelný rozsah stran. Právě z těchto důvodů není možné, aby učebnice splňovala všechny hodnocené aspekty- je v silách autorů, aby byly naplněny aspekty, jako např. přehlednost, vhodnost obrazového materiálu, shoda s kurikulárními dokumenty a odborná správnost, problém ale nastává u oblastí typu: aktivizace studentů, vedení ke kritickému myšlení, zajímavost a přesah do praktického života apod., které si často mohou žádat větší prostor pro zpracování, a jejich zařazením by mohlo dojít ke zvětšení rozsahu celého učebnice.

Učitelé se proto podřizují tlaku vedení školy a rodičů, volí učebnice souhrnné, jež splňují především obsahové a informační požadavky, ale rozhodně je nepovažují za jediný prostředek ke kvalitní výuce. Ve fázi přípravy vyučovací jednotky vychází i z jiných zdrojů, především pokud chtějí do výuky zařadit formy aktivizace studentů. Tyto podněty učitelé hledají v dalších učebnicích, které studenti k dispozici nemají, na internetu nebo sami tvoří pracovní listy dle vlastní potřeby a ty poté využívají v rámci své pedagogické praxe opakovaně. Učitelé uvádějí, že tento postup je při stávající nabídce učebnic nezbytně nutný, ale zároveň velmi časově náročný a unavující. Nepochybně by uvítali, kdyby součástí učebnice byla i metodická příručka pro učitele či pracovní sešit, a vznikla by pak celá sada, což může být i apel na tvůrce a autory učebnic. Doplnkové materiály k učebnici jsou tvořeny pro základní školy nebo jiné předměty na střední škole a není důvod, proč by společenské vědy měly být výjimkou. Samozřejmě by se nejednalo o nástroj používaný v každé vyučovací hodině, ale mohl by výrazně pomoci pro zkvalitnění výuky (především v oblasti názornosti učiva, přesahu do praktického života, sloužil by jako soubor inspiračních podnětů, ukázek, odkazů apod.). Na to vše může mít vliv postoj učitelů a školy k vyučovanému předmětu společenských věd a celkovému vnímání společnosti, nelze toto tvrzení generalizovat, ale často platí, že tento předmět je odsouván do pozadí a není mu věnována dostatečná pozornost (viz vznik Asociace učitelů občanské výchovy a společenských věd, Národní zpráva z Mezinárodní studie občanské výchovy- ICCS, 2010). V druhém oddílu praktické části této práce byl představen učební materiál, který odolává výtkám vůči nedostatečné aktivizaci studentů. Z toho tedy vyplývá, že učebnic, zapojujících studenty do výuky, není nepřehledné množství, ale český trh alespoň nějaké zástupce nabízí. Závisí poté na učitelích, předmětové komisi nebo přímo škole, zda se rozhodne pro ekonomicky výhodnější variantu nebo upřednostní přínos pro studenta. Na druhé straně ale učitelé přiznávají, že celkové nastavení současného školského systému není příliš nakloněno aktivizačním metodám výuky. Vzhledem k velkému rozsahu učiva na střední škole nezbývá pro aktivity z časových důvodů prostor. Představený soubor učebních materiálů (Člověk jako osobnost) však poskytuje i takové zapojení studentů, které není časově náročné (podklady pro diskusi nebo pouze zamyšlení jednotlivce, návrhy projektů nebo domácí přípravy). Učebnice proto může sloužit pouze jako inspirace pouze pro učitele při tvorbě hodiny, ale je plně využitelná i samotnými studenty. Pravdou ale je, že nabídka učebnic společenských věd, potažmo psychologie, není příliš široká a je poněkud problematické zvolit jednu, která by vyhovovala ve všech výše uvedených aspektech.

Odborná literatura však v této oblasti poukazuje na to, že problémem není samotná nabídka učebnic, ale to, že škála učebnic není ze strany škol a učitelů dostatečně využívána (např. Hudecová, 2001). Dotazovaní učitelé v rámci rozhovorů potvrdili, že musí volit co nejvhodnější kompromis a s nevyhovujícími skutečnostmi se vypořádat vlastními silami. A je pochopitelné, že pro kvalifikovaného a aprobovaného učitele je snazší vypořádat se s nedostatkem aktivit a zapojit studenty, než odolávat tlaku ze strany školy nebo rodičů ohledně neefektivního zacházení s financemi.

2. Aplikace výsledků a limity práce

Předložené výsledky mohou být nepochybně aplikovatelné do praxe, a to hned v několika oblastech. Vzhledem k tomu, že v rámci práce byla vytyčena výzkumná otázka: *Jak hodnotí učitele současné učebnice občanské výchovy a společenských věd z hlediska psychologie?*, která byla postupně zodpovězena, je k dispozici hodnocení učitelů právě v oblasti učebnic zabývajících se disciplínou psychologie. Byly nalezeny odpovědi na to, jak jsou hodnoceny současné učebnice těchto předmětů, jaké jsou jejich zásadní klady a zápory, co učitelé postrádají a jaká mají doporučení pro další tvorbu učebních materiálů. Výsledky mohou být využity konkrétně (hodnocení jednotlivých učebnic) například pro potřeby začínajících učitelů, kteří jsou postaveni před volbu učebnice pro svou výuku či pro učitele, jež nejsou spokojeni se svou stávající učebnicí a hledají takovou, která bude více vyhovovat jejich požadavkům. Využití ve školním prostředí je všestranné a nevztahuje se pouze na učitele, ale zahrnuje i další zaměstnance školy (ředitel školy, výchovný poradce apod.). Výsledky ale mohou být prospěšné i v obecném měřítku, např. pro tvůrce a autory učebnic, nakladatelství a další pracovníky, kteří se podílejí na tvorbě učebních materiálů pro výuku. Výjimkou nejsou ani výzkumníci uplatňující se v této oblasti, vysokoškolští pedagogové vzdělávající budoucí učitele, rodiče či široká veřejnost. Práce přináší adekvátní výsledky odpovídající kvalitativnímu výzkumu. Výzkum byl realizován pouze v rámci jednoho vybraného kraje České republiky, což je nutné brát v potaz (respondenti pocházeli z podobného prostředí, mohli dosáhnout vzdělání na stejné univerzitě- to mohlo mít vliv na jejich další působení v praxi, volbu učebnic pro výuku apod.) Další možné zkreslení mohlo být způsobeno zvolenou metodou, která je založena na vyhodnocování dat na základě subjektivního vnímání reality jednotlivce.

Pro první oddíl praktické části práce byla zvolena metoda polostrukturovaného rozhovoru s učiteli, podkladem pro tvorbu otázek byla odborná literatura a provedené výzkumy (tedy objektivní východiska), avšak samotné získávání výsledků bylo závislé na subjektivním názoru jednotlivce, protože se jednalo o hodnocení. Nelze tedy samozřejmě říci, že dosažené výsledky jsou obecně platné, ale je nutno k nim přistupovat jako ke konkrétním představitelům zvolené problematiky. Velikost výzkumného vzorku byla přizpůsobena rozsahu a typu práce. Narušit validitu výzkumu mohla i skutečnost, že zpracování a analýza dat byly provedeny pouze jednou osobou, nikoliv dvěma a více což je také spojeno s povahou této práce. I druhý oddíl praktické části práce je založen na subjektivním hodnocení. Pochopitelně výsledky nejsou kompletní a nepodařilo se pokrýt celou problematiku, což ani nebylo úmyslem této práce, a proto se otvírá velký prostor pro navazující výzkumy. Je samozřejmě možné postupovat stejnými metodami, pouze rozšířit výzkumný vzorek či celý výzkum provést kvantitativně. Podnětné by bylo i rozšíření sledovaných a hodnocených okruhů, využití jiné dostupné kategorizace (jiný seznam kritérií), zkoumání jinými metodami (pomocí aplikace vzorků, viz teoretická část) či zapojení dalších subjektů (autor učebnice, vydavatel, inspektor České školní inspekce, výzkumník, psycholog apod.). Práci by též bylo možné rozšířit o praktickou aplikaci přímo z prostředí školy v podobě hodnocení přímých uživatelů učebnic, tedy žáků a studentů.

Podstatné bylo poukázat na opodstatněnost názoru studentů i učitelů při procesu tvorby nových učebnic. Tito uživatelé učebnic by měli dostat prostor pro vyjádření podnětů a jejich názor by měl být zjišťován, protože mohou poskytnout mnohá doporučení přímo z praxe. Učebnice jsou ve velké míře koncipovány a tvořeny vysokoškolskými učiteli či odborníky v jednotlivých oborech, což zajišťuje obsahovou správnost, problém však může nastat při volbě vhodné didaktické transformace směrem k žákům a studentům. Minimálně za pokus jistě stojí navázání hlubší spolupráce a komunikace mezi tvůrci a autory učebnic a jejich uživateli.

V. ZÁVĚR

Cílem této práce bylo především nastínit současnou situaci v oblasti vybraných učebnic a následně poskytnout odpověď na výzkumnou otázku: *Jak hodnotí učitele současné učebnice občanské výchovy a společenských věd z hlediska psychologie?* Prostřednictvím vybrané metody kvalitativního výzkumu bylo dosaženo podstatných informací, které mohou být přínosem v oblasti další tvorby či výzkumu učebnic. Učitelé nastínili klady a zápory, jež spatřují v konkrétních učebnicích a případně poskytli doporučení pro nápravu v nevyhovujících bodech. Z výzkumu vyplynulo, že učitelé základních škol jsou s nabízenými učebnicemi víceméně spokojeni a nedostatky, které spatřují, jsou ovlivněny pouze preferencemi jednotlivých učitelů a nelze je zobecnit. Oproti tomu učitelé středních škol se shodli na nedostatku aktivizačních prvků a pokladů pro diferenciaci učiva pro studenty. Též upozornili na podstatnost finančního aspektu při výběru učebních materiálů a s tím související preferenci učebnic souhrnných (učebnic shrnujících veškeré učivo společenských věd za období čtyř let studia) před učebnicemi zpracovávajícími pouze disciplínu psychologie. Jako velký nedostatek ohodnotili absenci pracovních sešitů, metodických příruček pro učitele či souboru pracovních listů, návrhů aktivit apod. Zařazení doplňkových materiálů tohoto typu by učitelé uvítali, což může i podnětem pro tvůrce učebních materiálů. V druhém oddíle praktické části byla analyzována učebnice psychologie, která se lišila již svou odlišnou koncepcí od ostatních hodnocených a poskytovala vše, co učitelé v používaných učebnicích postrádali. Což dokazuje, že učebnice, jež splňují požadavky pedagogů, sice existují, ale učitelé s nimi nepracují z nejrůznějších důvodů (finanční náročnost, požadavky na znalost studentů ze strany vysokých škol, celkové nastavení českého systému vzdělávání apod.). Podařilo se tedy dostatečně zmapovat danou oblast i pohnutky a motivy jednání učitelů při volbě a užívání učebnic. Tyto výsledky mohou být přínosné nejen pro pedagogické pracovníky, kteří s učebnicemi pracují, ale i pro tvůrce a autory učebních materiálů, výzkumné pracovníky v této oblasti, vysokoškolské pedagogy, studenty pedagogických fakult či začínající učitele.

VI. POUŽITÁ LITERATURA A ZDROJE

Použité zdroje

- *Asociace učitelů občanské výchovy a společenských věd: Občankáři* [online]. 2016 [cit. 2016-02-28]. Dostupné z: www.obcankari.cz
- BENEŠ, Pavel, JANOUŠEK, Radek a NOVOTNÝ, Marek. Hodnocení obtížnosti textu středoškolských učebnic. *Pedagogika: časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*, 2009, 59 (3), s. 291-297. ISSN 0031-3815.
- ČÁBALOVÁ, Dagmar. *Pedagogika*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011, 272 s. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-2993-0.
- *Flexilearn* [online]. Nakladatelství Fraus, 2016 [cit. 2016-02-28]. Dostupné z: www.flexilearn.cz/
- HUDECOVÁ, Dagmar. Jak učitelé využívají a hodnotí učebnice dějepisu. *Pedagogika: časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*. 2001, 51(3), s. 327-336. ISSN 0031-3815.
- JANÍKOVÁ, Věra. Autonomní učení a elektronická média v moderních cizojazyčných učebnicích. In: *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007, s. 55-70. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 978-80-7315-148-5.
- JANOUŠKOVÁ, Eva. Vztah úrovně didaktické vybavenosti a míry obtížnosti textu současných učebnic: analýza učebnic zeměpisu pro střední školy. *Pedagogická orientace: odborný čtvrtletník a zpravodaj ČPds při AV ČR*. 2009, 19(1), s. 56-72. ISSN 1211-4669.
- KNECHT, Petr a Tomáš JANÍK. *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2008, 196 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 978-80-7315-174-4.
- KNECHT, Petr a Veronika NAJVAROVÁ. Jak žáci hodnotí učebnice? Podněty pro tvorbu a výzkum učebnic. In: *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2008, 196 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 978-80-7315-174-4.
- MAŇÁK, Jan. Paridův soud aneb komu zlaté jablko. In: *Učebnice pod lupou*. Brno: Paido, 2006, s. 73-78. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 80-7315-124-3.

- MARTINKOVÁ, Věra. Příprava a hodnocení učebnic z pohledu nakladatele (aneb hodnocení učebnic jako nástroj každodenní praxe) In: *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007, s. 41-47. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 978-80-7315-148-5.
- MIKK, Jaan. Učebnice: budoucnost národa. In: *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007, s. 11-23. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 978-80-7315-148-5.
- MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006. Psyché (Grada). ISBN 80-247-1362-4.
- MLADÝ, Karol. *Tvorba a výroba učebnic*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988.
- *Národní zpráva z Mezinárodní studie občanské výchovy*. ICC. Ústav pro informace ve vzdělávání, 2010.
- PAVLOVKIN, Michal a Zdenka MACKOVÁ. *Žiak a učebnica: psychologické východiská tvorby učebnic pre mladších žiakov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. ISBN 8008001097.
- PLUSKAL, M. *Teorie tvorby učebnic a metody jejich hodnocení*. Habilitační práce. Olomouc, Univerzita Palackého, 1996.
- PRŮCHA, Jan (ed.). *Pedagogická encyklopedie: vyučovací proces, učivo a jeho výběr, metody, organizační formy vyučování*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009, 935 s. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-7367-546-2.
- PRŮCHA, Jan. Učebnice: teorie, výzkum a potřeby praxe. In: *Učebnice pod lupou*. Brno: Paido, 2006, s. 9-22. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 80-7315-124-3.
- PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ. *Pedagogický slovník*. 4., aktualiz. vyd. [i.e. Vyd. 5.]. Praha: Portál, 2008, 322 s. ISBN 978-80-7367-416-8.
- SIKOROVÁ, Zuzana. Návrh seznamu hodnotících kritérií pro učebnice základních a středních škol. In: *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007, s. 31-40. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 978-80-7315-148-5.
- SKALKOVÁ, Jarmila. *Obecná didaktika: vyučovací proces, učivo a jeho výběr, metody, organizační formy vyučování*. 2., rozš. a aktualiz. vyd., [V nakl. Grada] vyd. 1. Praha: Grada, 2007, 322 s. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-1821-7.

- STADLER, Rudolf. Školní učebnice sportovní teorie – evaluační model. In: *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007, s.71-81. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 978-80-7315-148-5.
- VALENTA, Milan. *Koncepce a tvorba učebnic*. Vyd. 1. Olomouc: Netopejr, 1997, 64 s. ISBN 80-902057-8-x.
- ZORMANOVÁ, Lucie. *Obecná didaktika: pro studium a praxi*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2014, 239 s. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-4590-9.
- ZOUHAR, Jan. Jak vybrat učebnici občanské výchovy. *Moderní vyučování: časopis pro nové programy v českém základním školství*. 2003, 91(1), s. 19-20. ISSN: 1211-6858.

Učebnice

- BARTONÍČKOVÁ, Klára. *Občanský a společenskovědní základ - přehled středoškolského učiva*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2009. Maturity. ISBN 978-80-251-2631-8.
- BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2009. Společenské vědy (Key Publishing). ISBN 978-80-7418-013-2.
- ČADOVÁ, Barbara, Jana PETRŽELOVÁ a Miroslava ČERMÁKOVÁ. *Maturitní otázky - občanský a společenskovědní základ*. 1. vyd. Praha: Fragment, 2008. Maturitní otázky. ISBN 978-80-253-0600-0.
- ČÁP, Jan, Věra ČECHOVÁ a Marie ROZSYPALOVÁ. *Psychologie: obecná psychologie pro střední pedagogické školy*. 3. vyd., v nakl. H & H 1. upr. Praha: H & H, 1998. ISBN 80-86022-36-6.
- DENGLEROVÁ, Denisa a Jan DVOŘÁK. *Společenské vědy pro 1. ročník středních škol*. Vyd. 1. Brno: Didaktis, c2009. ISBN 978-80-7358-144-2.
- DUDÁK, Vladislav. *Občanská nauka pro střední odborné školy a studijní obory SOU*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2003. ISBN 80-7235-233-4.
- DUDÁK, Vladislav. *Občanská výchova pro 8. a 9. ročník základní školy*. 2., upr. vyd. Praha: Fortuna, 2005. ISBN 80-7168-951-3.

- DUDÁK, Vladislav, HOLČÁK Petr [ILUSTROVAL VÁCLAV HRADECKÝ]. *Občanská výchova pro 9. ročník základní školy*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 1999. ISBN 9788072351220.
- DVOŘÁK, Jan, František EMMERT, Alena FABIČOVICOVÁ, et al. *Odmaturuj! ze společenských věd*. Druhé, přepracované vydání. Brno: Didaktis, 2015. Odmaturuj!. ISBN 978-80-7358-243-2.
- GILLERNOVÁ Ilona, Jiří BURIÁNEK. *Základy psychologie sociologie: základy společenských věd pro střední školy*. Vyd. 3., upr. Praha: Fortuna, 2001. ISBN 9788071687498.
- HELUS, Zdeněk. *Psychologie: pro střední školy*. Vyd. 2. Praha: Fortuna, 1999. Učebnice (Fortuna). ISBN 80-7168-406-6.
- HELUS, Zdeněk. *Úvod do psychologie: učebnice pro střední školy a bakalářská studia na VŠ*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3037-0.
- HLADÍK, Jaroslav. *Společenské vědy v kostce*. 3. vyd. Havlíčkův Brod: Fragment, 2004. V kostce (Fragment). ISBN 80-7200-966-4.
- HRACHOVCOVÁ M. A KOLEKTIV. *Občanská výchova pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000. ISBN 9788071820932.
- KELLER, Jan a Petr NOVOTNÝ. *Úvod do filozofie, sociologie a psychologie: nové pohledy společenských věd : učebnice pro studenty gymnázií a zájemce o vysokoškolské humanitní vzdělávání*. Vyd. 1. Ilustrace Vladimír Renčín. Liberec: Dialog, 2008. ISBN 978-80-86761-81-7.
- LAICMANOVÁ, Antonie. *Výchova k občanství: [učebnice pro 9. ročník]*. 2., aktualiz. vyd. Brno: Nová škola, 2013. Duhová řada. ISBN 978-80-7289-487-1.
- PARKAN, František. *Přehled učiva k maturitě*. 1. vyd. Praha: Fortuna, 2006. ISBN 80-7168-970-X.
- ŠIL, Přemysl a Jana KAROLOVÁ. *Člověk jako osobnost: psychologie pro střední školy*. 2., přeprac. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2007. ISBN 978-80-7182-230-1.

- ŠIL, Přemysl a Jana KAROLOVÁ. *Já člověk: alternativní výuka psychologie pro střední školy*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2004. ISBN 80-7182-175-6.
- URBAN, Michal, Tomáš FRIEDEL, Tereza KRUPOVÁ, Dagmar JANOŠKOVÁ a Monika ONDRÁČKOVÁ. *Občanská výchova 9: pro základní školy a víceletá gymnázia*. 1. vydání. Plzeň: Fraus, 2014. ISBN 978-80-7489-012-3.
- VALENTA, Milan. *Občanská výchova pro 6. ročník*. 4., upr. vyd. Ilustrace Karel Benetka. Úvaly: Albra, 2007. Učebnice pro základní školy (Albra). ISBN 978-80-7361-040-1.